

tasavvur

tekirdag ilahiyat dergisi | tekirdag theology journal

e-ISSN: 2619-9130

tasavvur, Aralık/December 2022, c. 8, s. 2: 1615-1654

**İslâm Hukukunda Kadının Diyeti Meselesinin Fıkhî Yönden
Değerlendirilmesi**

Evaluation of the Diyya of Women in Islamic Law from the Perspective of Fiqh

Fatiha BOZBAŞ

Dr. Öğr. Üyesi, Selçuk Üniversitesi,
İslâmî İlimler Fakültesi, Fıkıh Anabilim Dalı
Assistant Professor, Selçuk University,
Faculty of Islamic Studies, Department of Fiqh
Konya, Turkey
fatiha.bozbas@selcuk.edu.tr

ORCID: 0000-0001-7775-3869

DOI: 10.47424/tasavvur.1169700

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 01 Eylül / September 2022

Kabul Tarihi / Date Accepted: 11 Kasım / November 2022

Yayın Tarihi / Date Published: 31 Aralık / December 2022

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Aralık / December

Atıf / Citation: Bozbaş, Fatiha. "İslâm Hukukunda Kadının Diyeti Meselesinin Fıkhî Yönden Değerlendirilmesi". *Tasavvur - Tekirdağ İlahiyat Dergisi* 8 / 2 (Aralık 2022): 1615-1654. <https://doi.org/10.47424/tasavvur.1169700>

İntihal: Bu makale, ithenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by ithenticate. No plagiarism detected.

web: <http://dergipark.gov.tr/tasavvur> | <mailto:ilahiyatdergi@nku.edu.tr>

Copyright © Published by Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi,
İlahiyat Fakültesi / Tekirdağ Namık Kemal University, Faculty of
Theology, Tekirdağ, 59100 Turkey.

CC BY-NC 4.0

Öz

Kadınların iktisâdî ve kamusal hayatta eskiye nazaran daha fazla görünür ve aktif olduğu son yüzyıllarda kadına yönelik toplumsal bakış açısının değişmesiyle klasik fıkıh doktrininde genel kabul gören kadınlara ilişkin genel kabul gören bazı hükümler yeniden irdelenmeye ve farklı bakış açılarıyla değerlendirilmeye başlanmıştır. İslâm ceza hukukunda ele alınan maktul kadının diyetinin takdiri meselesi de son zamanlarda farklı bir zeminde tartışılan konulardandır. İslâm'ın ilk asırlarından itibaren mütekaddimûn ve müteahhirûn dönem fukahâsı tarafından ittifakla kabul edilmiş olan kadının diyetinin erkeğin diyetinin yarısı olduğu görüşü İslâm ülkelerinde yüzyıllarca tatbik imkanını elde etmiştir. Ancak hususen son dönemlerde meseleye ilişkin tertip edilen ilmî toplantılar ve telif edilen bazı çalışmalarla tekrar gündeme gelen mevzu, hararetle ihtilaflara mesned teşkil etmiştir. Konunun hukukî yönünün önemine binaen bu çalışmada meselenin fıkhî çerçevede etraflıca ele alınması amaçlanmıştır. Bu minvalde ilk olarak meseleye ilişkin genel kabul gören görüşün delilleri ve bu delillere ilişkin son dönem İslâm hukukçularının değerlendirmeleri ortaya konmuştur. Akabinde genel görüşe yapılan tenkitler çerçevesinde şekillenen kadının diyetinin erkeğin diyeti ile aynı olduğuna ilişkin görüş ve delilleri izah edilmiştir. Nihâî olarak konuyla ilgili görüş ve deliller genel çerçevede değerlendirilerek bir neticeye ulaşılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İslâm Hukuku, Katl, Hata, Diyet, Kadın.

Abstract

Women are more visible in economic and public life than before. This visibility has led to a change in the social perspective towards women in recent centuries. Some provisions regarding women, which are generally accepted in classical fiqh teachings, have started to be discussed again. It has also started to be seen that the existence of different perspectives has emerged within these discussions. The issue of the amount of the victim's diya, which is included in the field of Islamic criminal law, is one of the issues that has been discussed on a different ground recently in this context. The view that the diya penalty of a woman is half of that of a man has been generally accepted and practiced since the early periods of Islam. However, the issue, which has come to the agenda again with the conferences and articles written recently,

has formed the basis of heated disputes. Considering the importance of the legal aspect of the subject, it is aimed to deal with the issue in detail in this study. Then, the evidences of the critical view that "the diya of a woman is the same as that of a man" will be explained. Finally, the points of disagreement on the subject will be determined, and a result will be tried to be reached by considering the opinions and evidences mentioned in the general framework.

Keywords: Islamic Law, Murder, Mistakes, Diya (Blood Money), Woman.

Giriş

İslâm dini insanın hayat ve vücut bütünlüğüne karşı yapılacak her türlü gayr-i hukukî muameleyi yasaklamış, insan canı ve bedeni zarûrât-ı hamse olarak bilinen, canın, dinin, malın, aklın, neslin korunması kapsamında güvence altına alınmıştır.¹ Bu doğrultuda bilerek ve isteyerek gerçekleştirilen katl ve müessir fiiller için dünyevî ve uhrevî birtakım müeyyideler öngörülmektedir. Uhrevî müeyyidenin yanı sıra dünyevî müeyyidenin de tatbik edileceği kasten katl ve müessir fiillerde öncelikle kısas gündeme gelmektedir. Kısas için gerekli şartlar oluşmamış veya oluşmakla birlikte kısastan vazgeçildiği takdirde ise diyete hükmedilmektedir. Bunun gibi hata, tessebbüben katl ve şibh-i amd olarak ifade edilen kastı aşan öldürme ve yaralamalarda da diyet ödenmesi gerektiği kabul edilmektedir.² İslâm hukukunda *diyete*; kişinin haksız olarak öldürülmesi veya yaralanması halinde ceza/tazminat bedeli olarak mağdura veya varislerine ödenmesi gereken mal olarak ifade edilmektedir.³

Kısasın bir nevi alternatifi olarak diyetin söz konusu edildiği ayetlerde bu müeyyidenin tatbikine ilişkin bir tafsilata yer verilmemiş; diyetin miktarı, ödenme şekli vs. ile ilgili hükümlere Hz. Peygamber'in (s.a.v.) sünneti ve

¹ Muhammed et-Tâhir b. Muhammed b. Muhammed et-Tûnisî, *Makaşidü's-şer'ati'l-İslâmiyye*, thk. Muhammed el-Habîb b. Hoca (b.y.: Vizâretü'l-Evkâf ve's-Şüûnî'l-İslâmiyye, 1425/2004), 3/233-234.

² en-Nisa 4/92; el-Bakara 2/178; Abdülkâdir 'Udeh, *et-Tesri'u'l-cinâiyü'l-İslâmî*. (Beirut: Dâru'l-Kâtibi'l-Arabî, ts.), 2/261.

³ "Diyet", *el-Mevsû'atu'l-fıkhiyye* (Kuveyt: Vizâratu'l-Evkâf ve's-Şüûnî'l-İslâmiyye, 1412/1992), 21/44.

sahâbe kavilleri kaynaklık etmiştir. Bu bağlamda söz gelimi muhtelif bazı rivayetlerde diyet miktarı mutlak olarak 100 deve, 1000 dînar, 12 bin dirhem, 200 sığır, 2000 koyun ve 200 kat elbise olarak zikredilirken, bazılarında ise kadının diyetinin erkeğin diyetinin yarısı olduğu ifade edilmiştir.⁴ Yaralama, organ telefı (el-etrâf) gibi vücut bütünlüğüne yönelik suçlarda ise Hanefiler ve Şâfiülere göre hüküm aynı iken, Mâlikî ve Hanbelîler kadının diyetinin tam diyetin 1/3'ini aşmadığı sürece erkeğin diyeti ile eşit olacağını, üçte birini aşan durumlarda erkeğin diyetinin yarısı olduğunu kabul etmişlerdir.⁵

İslâm hukuk doktrininde diyet takdirinde cinsiyet temelli iki farklı hüküm benimsenerek öldürülen Müslüman kadının diyetinin erkeğin diyetinin yarısı olduğu hususunda kabul gören hükmün teşkilinde hadisler ve sahâbe kavilleri müessir olmuştur. Bu hüküm yüzyıllardır İslâm ülkelerinde tatbik edilmiş, günümüzde de ceza hukukunda şer'î ahkâmın cârî olduğu Suud, Yemen, Ürdün, İran gibi bazı İslâm ülkelerinde uygulanmaya devam edilmektedir. Diğer yandan bu mesele son dönemlerde ilmî bazı toplantılarda hususen ele alınmaya başlanarak farklı bir fikhî çerçevede değerlendirilmiş ve konuyla ilgili yeni bakış açılarına kapı aralanmıştır. Bu bağlamda fıkıhla ilgili teliflerde de yeniden gündeme gelen meseleye ilişkin son dönemde Yusuf Karadâvî'nin *Diyetü'l-mer'e fi's-şer'iatî'l-İslâmiyye*, Ahmed b. Abdülazîz el-Mübarek'in *Diyetü'l-mer'e fi'l-fikhî'l-İslâmî* isimli eserleri ile, Seb'âvî'nin "Mikdâru diyeti'l-mer'e ve cirâhâtuhâ fi'l-fikhî'l-İslâmî", Ârif İzzuddîn Hasûne'nin, "Mikdâru diyeti'l-mer'eti'l-hurrati'l-müslime fi'n-nas ve'l-icmâ'ı gibi muhtelif bazı makaleler neşredilmiştir. Mehmet AYTEKİN "İslâm Ceza

⁴ Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as b. İshak es-Sicistânî, *es-Sünen*, thk. Şuayb Arnaût (Dımaşk: Dâru'r-Risâleti'l- Alemiyye, 1430/2009), "Diyet" 18; Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ. (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1424/2003), 8/166-167.

⁵ Ebû Abdillâh Muhammed b. el-Hasen b. Ferkad eş-Şeybânî. *el-Asl*, thk. Muhammed Boynukalın (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1433/2012), 6/553; Ebû İbrâhîm İsmâil b. Yahyâ b. İsmâil el-Müzenî, *el-Muhtasar* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1419/1998), 323; Ebû'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Ahmed el-Kurtubî, *Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-muktesid*, thk. t.lk. Muhammed Subhî vd. (Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1415), 4/331; Ebû Muhammed Abdullah b. Ahmed b. Muhammed b. Kudâme el-Cemmâilî, *el-Kâfi fi'l-fikhî'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, thk. t.lk. Muhammed Fâris (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1414/1994), 4/15.

Hukukunda Kisas ve Diyet Cezalarında Kadın-Erkek Ayrımı Üzerine Fıkhî Bir Analiz"⁶ isimli çalışmasıyla bu meseleyi tespit ettiğimiz kadarıyla ilk kez hususen ele alırken, Halil İbrahim Acar *İslâm Hukukunda Kadınlara Yönelik Hükmümler*⁷ isimli eserinde meseleyi müstakil bir başlık altında değerlendirmiştir. Bazı çalışmalarında bu meseleye değinen Sabri Erturhan, İbrahim Paçacı⁸ gibi müellifler ise görüş beyan etmemişlerdir. Fıkıh literatürüne mütevazı bir katkı sağlama hedefiyle kaleme alınan bu çalışmada ise, meseleye ilişkin Türkçe çalışmalarda teferruatlı şekilde ele alınmayan ihtilaf noktalarına dair tespit, izah ve değerlendirme yapılmaya gayret gösterilecektir.

1. "Müslüman Kadının Diyeti Erkeğin Diyetinin Yarısıdır" Görüşü

Mütekaddimûn ve müteahhirûn dönem Hanefî, Şâfiî, Mâlikî ve Hanbelî fukahâsının⁹ yanı sıra İbâziyye, İmâmiyye, Zeydiyye ve Zâhiriye¹⁰ mezhepleri de dahil olmak üzere bütün fıkıh ekollerinin benimsediği bu görüşe göre; Müslüman kadının diyeti erkeğin diyetinin yarısıdır. Dolayısıyla kadının

⁶ Mehmet Ali AYTEKİN, "İslâm Ceza Hukukunda Kisas ve Diyet Cezalarında Kadın-Erkek Ayrımı Üzerine Fıkhî Bir Analiz", *Hikmet Yurdu Düşünce-Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 14/28 (2021): 310-327.

⁷ Halil İbrahim ACAR, *İslâm Hukukunda Kadınlara Yönelik Hükmümler* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2021), 302-314.

⁸ Sabri Erturhan, *İslam Ceza Hukuku* (İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2020), 303; İbrahim Paçacı, "Diyet Bir Ceza Mıdır?", *Mütefekkir*, 1/2 (2014): 92.

⁹ İmam Muhammed, *el-Asl*, 6/553; Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed es-Serahsî. *el-Mebsût* (Beyrut: Dâru'l-Ma' rife, 1409/1989), 26/79; Ebû Abdillâh Muhammed b. İdris eş-Şâfiî, *el-Üm*, thk. Rifat Fevzi (Mansura: Dâru'l-Vefâ, 1422/2001), 7/261; Müzenî, *el-Muhtaşar*, 323; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, 4/331; Ebü'l-Mevedde Halil b. İshâk b. Mûsâ el-Cündî, *et-Tavzîh Şerhu Muhtaşari İbni'l-Hâcib*, thk. tlk. Ebü'l-Fazl Dimyâtî (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1433/2012), 6/246; Ebü'l-Hasen Nurüddîn Ali b. Muhammed b. Muhammed el-Menûfî, *Kifâyetü't-tâlibi'r-rabbânî 'alâ Risâleti İbn Ebî Zeyd el-Kayrevânî*, thk. Ahmed Hamdî İmâm (Kahire: Matbaatu'l-Medenî, 1407/1987), 4/30; Ebü'l-Kâsım Ömer b. Hüseyin b. Abdillâh el-Hirakî, *Muhtaşaru'l-Hıraqî*, thk. Muhammed Züheyr Şâviş (Dimaşk: Müessesetü Dâri's-s-Selâme, 1378), 180.

¹⁰ Muhammed b. Yûsuf b. İsâ b. Sâlih el-Hafsî. *Şerhu Kitâbi'n-Nîl ve şifâ'i'l- 'alîl* (Beyrut: Dâru'l-Feth, 1392/1972), 15/72; Ebü'l-Mecd Rıza b. Muhammed Hüseyin b. Muhammed Necefî, *Cevâhiru'l-kelâm fî şerhi şerâi'i'l-İslâm* (b.y.: Müessesetü'n-Neşri'l-İslâmî, ts.), 44/609-610; el-Mehdî Ahmed b. Yahya b. el-Murtazâ, *el-Bahrü'z-z-zehâr el-Câmî li-mezâhibi 'ulemâ'i'l-emşâr* (San'a: Dâru'l-hikme, 1409/1988), 5/275; Ebü Muhammed Ali b. Ahmed b. Saîd b. Hazm el-Endelüsî, *Merâtibü'l-icmâ'* (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1419/1998), 235.

diyeti elli deve, beş yüz dînar, altı bin dirhem, yüz sığır, bin koyun ve yüz takım elbisedir. Bu görüş aynı zamanda Abdülkâdir Üdeh (öl. 1954), Ahmed b. Abdilazîz el-Mübârek (öl. 1988), Mustafa ez-Zerkâ (öl. 1999), Seyyid Sâbık (öl. 2000), Abdülkerîm Zeydân (öl. 2014), Vehbe ez-Zühaylî (öl. 2015), Yûsuf Ali Mahmûd Gayzân, Ârif İzzuddîn Hasûne, Sabri Erturhan, Mehmet Ali Aytekin¹¹ gibi muasır İslâm hukukçuları ve konuyla ilgili çalışmaları bulunan müellifler tarafından kabul edilmiştir.

1.1. Delilleri

Klasik ve çağdaş dönem fıkîh literatüründe kadının diyetinin erkeğinkinin yarısı olduğu görüşü genel olarak hadisler, sahâbe kavilleri, icmâ ve kıyas ile delillendirilmiştir. Klasik literatürdeki bazı eserler meseleyi çoğu kez tartışmaya dahi açmadan salt görüşü zikretmişken, bazılarında ise hükmün teşkiline yönelik birkaç delille oldukça genel bir izah yapılmıştır. Bunda kanaatimizce ilgili hükmün bütün fıkîh ekollerince ittifakla benimsenmiş olmasının tesiri büyüktür. Meseleye ilişkin kaleme alınan son dönem çalışmalarında ise oldukça mufassal delillendirme, tenkit ve itiraz faaliyeti dikkat çekmektedir.

1.1.1. Hadislerden Deliller

Kadının diyetinin erkeğinkinin yarısı olduğunu benimseyenlerin genel olarak ihticâc ettikleri üç hadis bulunmaktadır.

1. Muâz b. Cebel hadisi olarak bilinen “Kadının diyeti erkeğin diyetinin yarısıdır.”¹² rivayeti, sünnetten delil olarak zikredilenler arasında en meşhurdur.¹³

¹¹ Yûsuf el-Karadâvî, *Diyetü'l-mer'e fi's-şerâti'l-İslâmiyye* (Beyrut-Ammân: el-Mektebü'l-İslâmî, 1428/2007), 50; 'Udeh, *et-Teşri'u'l-cinâi*, 2/182; Abdülkerîm Zeydan, *el-Mufaşşal fi ahkâmî'l-mer'e ve beyti'l-Müslim fi's-şerî'a* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1413/1993), 5/357; Vehbe ez-Zühaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî ve edilletuh* (Dımaşk: Dâru'l-Fikr, 1405/1985), 6/310; Seyyid Sâbık, *Fıkhü's-sünne* (Kahire: Dâru'l-Hadis, 1425/2004), 804; Yûsuf Ali Mahmûd Gayzân, *Ukûbetü'l-ıkatl fi's-şerâti'l-İslâmiyye* (Amman: Dâru'l-Fikr, 1995), 307; Ârif İzzuddîn Hasûne, “Mikdâru diyeti'l-mer'eti'l-hurrati'l-müslime fi'n-nas ve'l-icmâ'”, *el-Mecelletü'l-Ürdüniyye fi'd-dirâsâti'l-İslâmiyye*, 7/1 (1432/2011): 176; Ahmed b. Abdülazîz el-Mübârek, *Diyetü'l-mer'e fi'l-fıkhî'l-İslâmî* (b.y.: Dâru Zafir, 1402/1981), 42; Aytekin, “Kıyas ve Diyet Cezalarında Kadın-Erkek Ayrımı”, 322-324.

¹² Beyhakî, *es-Sünen*, 8/166; Ebû'l-Hasen Ali b. Osman b. İbrâhîm et-Türkmânî, *el-Ceherü'n-naķı fi'r-reddi 'ale'l-Beyhaķı* (b.y.: Dâru'l-Fikr, ts.), 8/95.

Beyhakî (öl. 458/1066), farklı tariklerle rivayet ettiği bu hadisin isnad açısından zayıf olduğunu zikrederken,¹⁴ İbn Türkmânî (öl. 750/1349) ve Şevkânî (öl. 1250/1834) de bunu teyit etmiştir.¹⁵ Ubâde b. Nesî kanalıyla zikredilen rivayetin diğer tariki de zayıf kabul edilmiş olsa da¹⁶ kadının diyetinin yarı olduğunu benimseyenlere göre sahâbe döneminden beri bu rivayetle amel edilmiş ve rivayetin ihtiva ettiği hüküm üzerinde icmâ hasıl olmuştur. Kaldı ki, ulema isnadı zayıf olsa dahi kabule mazhar olan ve teâmülde yerleşen rivayetlerin ihticâca elverişli olduğunu kabul etmişlerdir. Söz gelimi Sehâvî; kabule mazhar olan zayıf hadislerle sahîh hadis gibi amel edilebileceğini ifade etmiş, İmam Şâfiî de muhaddisler nazarında sübût açısından sağlam olmayan “Varise vasiyet yoktur” rivayetinin teâmüldeki mevcudiyeti nedeniyle vasiyetle ilgili ayeti¹⁷ neshettiğini belirtmiştir.¹⁸

Ayrıca kadının diyetinin takdiri meselesi, “mukadderat”¹⁹ ifade eden hükümlerden olması hasebiyle tıpkı ibadetler gibi tevkîfî²⁰ bir alana dahil olup bu konuda reyle hüküm verilmesi mümkün değildir. Bu nedenle kadının diyetinin takdirine yönelik sahâbeden nakledilen rivayetlerin merfû nitelikli kabul edilmesi gerekir.²¹

13 Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Habîb el-Mâverdi, *el-Hâvi'l-kebir*, thk. tlk. Ali Muhammed Muavviz vd. (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1414/1994), 12/289.

14 Beyhakî, *es-Sünen*, 8/166.

15 İbn Türkmânî, *el-Cevherü'n-naķî*, 8/95; Ebü Abdillâh Muhammed b. Ali b. Muhammed eş-Şevkânî, *Neylü'l-evtâr şerhu Münteķa'l-ahbâr* (Kahire: Matbaatu Mustafa el-Bâbî el-Halebî, ts.), 7/76.

16 Beyhakî, *es-Sünen*, 8/166.

17 Bakara, 2/180.

18 Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Abdirrahmân b. Muhammed es-Sehâvî, *Fethu'l-mugîs bi-şerhi Elfiyyeti'l-hadîs li'l-'Irâķî*, thk. Abdülkerim b. Abdillâh el-Hudayr vd. (Riyad: Mektebetü Dâri'l-Minhâc, 1426), 2/153-154; Mübârek, *Diyetü'l-mer'e*, 48.

19 Ölçü, tartı ve sayı ile tayin ve takdir olunan şeylerdir. Bk. Ömer Nasuhi Bilmen, *İslam Hukuku Terimleri Sözlüğü*, haz. Abdullah Kahraman (İstanbul: Semerkand Basım, 2016), “Mukadderât”, 146.

20 Akılla belirleme imkânı olmayan, bizzat şeriat tarafından ne ve nasıl olacağı belirlenen şeylerdir. Bk. Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2005), “Tevkîfî”, 578.

21 Ahmed Şemseddin Kadızâde, *Netâ'icü'l-efkâr fi keşfi'r-rumûz ve'l-esrâr*, thk. Abdurrezzak Gâlib el-Mehdi (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1424/2003), 10/301; Hasûne, “Mikdâru diyeti'l-mer'e”, 157.

2. Amr b. Hazm'a nispet edilen kitapta²² yer alan "Kadının diyeti erkeğin diyetinin yarısıdır."²³ rivâyeti bizzat yine bu kitapta bulunan "Öldürmede diyet miktarı 100 deve dir."²⁴ rivâyetini tahsis ve tefsir etmektedir.²⁵

Bu rivâyet pek çok fıkîh eserinde Amr b. Hazm'a nispetle delil olarak yer alsa da İbn Hacer ve Elbânî ilgili kitapta bu rivâyetin bulunmadığını, Beyhakî tarafından Muaz b. Cebel rivâyeti olarak aktarıldığını ifade etmiştir.²⁶

3. Amr b. Şuayb'ın baba ve dedesi vasıtasıyla Hz. Peygamber'den (s.a.v.) naklettiği "(Tam) Diyetin üçte birine ulaşınca kadar kadının diyeti erkeğin diyeti gibidir."²⁷ hadisi de her ne kadar müessir fillerdeki diyet hükmünü ifade ediyor olsa da çağdaş bazı eserlerde hatâen öldürmenin diyet takdiri çerçevesinde -kanaatimizce dolaylı bir delil olarak- zikredilmiştir.²⁸

Muhaddisler tarafından zayıf olarak nitelenen bu rivâyetin zafiyet sebebi genel olarak şu iki hususa dayanır:

1) Rivayet zincirinde yer alan Şamlı İsmâîl b. Ayyâş'ın Hicazlılardan (İbn Cüreyc) yaptığı rivayetlerin zayıf olması,

²² Bu kitap, Hz. Peygamber'in Amr b. Hazm'ı Yemen'e gönderdiğinde farzlar, sünnetler ve diyet miktarı gibi konularla ilgili halka tebliğ etmesini istediği hadisleri ihtiva etmekte idi. Bk. Beyhakî, *es-Sünen*, 4/574; Ebü'l-Hasen Emîr Alâüddîn Ali b. Balabân b. Abdillâh el-Mısri, *el-İhsân fî taqrîbi Saḥîli İbn Hibbân*, thk. thc. Şuayb Arnaûd (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1412/1991), 14/501.

²³ Ebü'l-Fazl Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalânî, *Telhîsü'l-ḥabîr fî tahyîci eḥâdîsi'r-Râfi'iyî'l-kebîr*, thk. Hasen b. Abbâs b. Kutb (b.y.: Müessesetü Kurtuba, 1416/1995), 4/48; Nâsiruddîn Elbânî, *İrvâ'ü'l-galîl fî tahyîci eḥâdîsi Menâri's-sebîl* (Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1399/1979), 7/306.

²⁴ Elbânî, *İrvâ'ü'l-galîl*, 7/303; İbn Balabân, *el-İhsân*, 14/507.

²⁵ Mâverdî, *el-Hâvi*, 12/289; Ebû Muhammed Abdullah b. Ahmed b. Muhammed b. Kudâme el-Cemmâîlî. *el-Mugnî*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî vd. (Riyad: Dâru 'Aleml-Kütüb, 1417/1997), 12/56; a.mlf., *el-Kâfi*, 4/15; Mansûr b. Yûnus b. Salâhiddîn, *Keşşâfü'l-kınâ'an (metn)i'l-İknâ'* (Beyrut: Dâru 'Aleml-Kütüb, 1403/1983), 6/20.

²⁶ İbn Hacer, *Telhîs*, 4/48; Elbânî, *İrvâ'ü'l-galîl*, 7/306.

²⁷ Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî en-Nesâî, *es-Sünen* (Riyad: Vizâretü's-Şuûnî'l-İslâmiyye, 1420/1999), "Kasâme" 36-38; "Diyet" 31; Beyhakî, *es-Sünen*, 8/167-168.

²⁸ Hasûne, "Mikdâru diyeti'l-mer'e", 159-160.

2) İbn Cüreyc'in Amr b. Şuayb'dan yaptığı rivayetin tedlîs²⁹ ihtivâ etmesi.³⁰

1.1.2. Sahâbe Kavlından Deliller

Kadının diyet takdirinde genel görüşü benimseyenlerin görüşlerini temellendirirken istifade ettikleri en güçlü delillerden biri sahâbe kavlidir. Zira tespit ettiğimiz kadarıyla klasik fıkıh eserlerinin çoğunda mesele izah edilirken hadislerin yanı sıra sahâbe kavillerine nispet edilmektedir. Konuya ilişkin serdedilen sahâbe kavilleri ise şunlardır:

1. Hz. Ali ve Hz. Ömer (r.anhümâ) şöyle demiştir: “Kadının diyeti gerek öldürme gerekse yaralamalarda erkeğin diyetinin yarısıdır.”³¹

İbrahim en-Nehaî (öl. 96/714) rivayeti olarak da bilinen bu kavil muhad-dislerin yanı sıra Nevevî (öl. 676/1277) ve Şevkanî (öl. 1250/1834) gibi bazı fukahâ tarafından munkatı³² olarak değerlendirilmiş,³³ bununla birlikte İbn Ebû Şeybe'nin (öl. 235/849) Şa'bî'den (öl. 104/722) rivayet ettiği benzer bir kavlin bu rivayeti desteklediği ifade edilmiştir.³⁴

²⁹ Hadis ilminde tedlîs; râvinin muasır olan hocasından, onunla görüşmediği veya görüşse de kendisinden hadis işitmediği halde işittiği zannını ortaya çıkaracak şekilde rivayette bulunmasıdır. Bk. Ebû Amr Osmân b. Salâhiddîn Abdîrrahmân b. Mûsa eş-Şehrezûrî, *'Ulûmü'l-hadîs*, thk. Nureddîn İtr (Dımaşk: Dâru'l-Fikr, ts.), 73-74.

³⁰ Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî en-Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*. thk. tlk. Hasen Abdülmün'im Şelebî (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1421/2001), 6/357; Beyhakî, *es-Sünen*, 8/168; Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdullâh b. Yûsuf b. Muhammed ez-Zeylaî, *Naşbü'r-râye li-tahyîci ehâdîsi'l-Hidâye*, thk. Muhammed Avâme (b.y.: Müessesetü'r-Reyyân, ts.) 4/364; Elbânî, *İrvâ'u'l-galîl*, 7/308-309.

³¹ Beyhakî, *es-Sünen*, 8/167; İbn Hacer, *Telhîs*, 4/48-49.

³² Senedin sahabîden sonra gelen kısımdaki râvinin veya râvilerin düştüğü hadis anlamında kullanılan bir terimdir. Bk. Muhammed Ziyâurrahmân A'zâmî, *Mu'cemu Muştalahâti'l-hadîs ve letâifi'l-esânîd* (Riyad: Mektebetü Advâ'u's-selef, 1420/1999), “munkatı”, 465.

³³ Beyhakî, *es-Sünen*, 8/167; Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-Nevevî. *el-Mecmû' şerhu'l-Mühhezzeb*, thk. Muhammed Necîb el-Mutî'î (Cidde: Mektebetü'l-İrşâd, ts.), 20/465; Şevkânî, *Neylü'l-evâtâr*, 7/76.

³⁴ İbn Hacer, *Telhîs*, 4/48; Nevevî, *el-Mecmû'*, 20/465. Mezkûr kavil “Kadının diyeti hatâen öldürmede erkeğin diyetinin yarısıdır.” şeklindedir. Bk. Ebû Bekr Abdullâh b. Muhammed b. Ebî Şeybe İbrâhîm el-Absî. *el-Muşannef fi'l-ehâdîs ve'l-âsar*, thk. Usâme b. İbrâhîm b. Muhammed (Kahire: el-Fârûku'l-Hadîse Li't-Tibâa Ve'n-Neşr, 1429/2008), 9/128-129.

2. Mesele ile ilgili İmam Şâfiî tarafından zikredilen bir rivayet şudur:³⁵ Atâ b. Ebû Rebah'tan (öl. 114/732) zikredilen "İnsanlar bize Resulullah (s.a.v.) döneminde hür Müslüman bir kişinin diyetinin 100 deve olduğunu anlattılar. Hz. Ömer bunu köylü (erkek) için 1000 dinar veya 12 bin dirhem, köylü hür Müslüman kadın için ise 500 dinar veya 6 bin dirhem olarak belirledi..."³⁶

Buhârî (öl. 256/870), ilgili rivâyetin senedinde yer alan Müslim b. Hâlid ez-Zencî'nin (öl. 179/795) rivayetlerini münkerü'l-hadîs olarak niteleyerek bunlarla ihticâc edilmeyeceğini ifade ederken, Zencî İbnü'l-Medînî (öl. 234/848-49) ve İbn Sa'd (öl. 230/845) gibi diğer bazı hadis uleması tarafından da zayıf bir râvi kabul edilmiştir.³⁷ Buna rağmen bu rivâyeti delil olarak zikredenele göre İmâm Şâfiî gibi alimler Zencî'nin rivayetlerine itibar etmiş ve bunlarla ihticâc etmişse, bu durum onun rivayetlerinin ihticâca elverişli olduğunu göstermektedir. Ayrıca bu rivayetin Zencî tarafından münferiden nakledilmediği, mesele ile ilgili diğer kavillerce desteklendiğini ifade etmişlerdir.³⁸

3. İmâm Şâfiî'nin meseleye ilişkin zikrettiği bir diğer delil de İbn Ebî Nüceyh rivayeti olarak meşhur olan şu kavildir:³⁹ "Süfyân, İbn Ebî Nüceyh'ten, o da babasından nakletti: Bir adam Mekke'de bir kadını hatâen ezerek öldürdü. Osman b. Affân 8 bin dirheme, yani bir diyet ile üçte birlik diyetin birlikte ödenmesine hükmetti."⁴⁰

Kadının diyetinin yarım olduğunu benimseyenlere göre bu rivayette zikredilen bir diyet ve üçte birlik kısmın 8 bin dirheme tekabül etmesi, kadının diyet miktarının erkeğin tam diyeti gibi 12 bin dirhemlik tam diyet değil 6 bin dirhem şeklinde yarım diyet olduğunu göstermektedir.⁴¹ Kavilde kadının di-

³⁵ Şâfiî, *el-Üm*, 7/261.

³⁶ Beyhakî, *es-Sünen*, 8/166.

³⁷ Ebü'l-Fazl Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalânî, *Tehzîbü't-Tehzîb* (Kahire: Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, 1414/1993), 10/129.

³⁸ Hasûne, "Mikdâru diyeti'l-mer'e", 161.

³⁹ Şâfiî, *el-Üm*, 7/261.

⁴⁰ Beyhakî, *es-Sünen*, 8/167.

⁴¹ Hasûne, "Mikdâru diyeti'l-mer'e", 162.

yetine eklenen 2 binlik artış ise İmâm Şâfiî'nin ifadesine göre olayın Harem bölgesinde vuku bulmasından kaynaklanmıştır.⁴²

Yukarıda zikredilen kaviller, hatâen öldürmelerde kadının diyetinin tam diyetin yarısı olması gerektiği hususunda doğrudan ihticâc edilen deliller olarak kabul edilebilir. Bazı çağdaş eserlerde ise aşağıda zikredileceği üzere yaralama ve organ telefi gibi vücut bütünlüğüne yönelik suçlarda takdir edilmesi gereken diyet miktarını ifade eden rivayetler delil olarak zikredilmektedir. Bu rivâyetler her ne kadar hüküm açısından birbirinden farklılık arzetsede neticede bu rivâyetlerin hatâen öldürmede kadının diyetinin tam diyetin yarısı olması yönünde dolaylı bir hücciyet teşkil ettikleri söylenebilir.

4. "Kadın ve erkeğin diyeti diş ve müdihada⁴³ eşit, bunun üstündekilerde kadının diyeti erkeğinkinin yarısıdır." şeklindeki Hz. Ömer'in sözü ihticâc edilen delillerdendir.⁴⁴

İbn Ebû Şeybe senetteki ravilerden Muğîre'nin İbrâhîm en-Nehaî'den naklettiklerinde tedlis olduğunu zikrederken,⁴⁵ kavlin muhtelif senetlerinde bulunan İbrâhîm en-Nehaî'nin Şüreyh'ten "عن" lafzıyla nakletmesi, rivayette inkita' olduğuna yönelik bazı şüpheleri ortaya çıkarmıştır. Bununla birlikte İbn Hacer (öl. 852/1449) ve Elbânî (öl. 1999) rivayeti sahih kabul etmiştir.⁴⁶

5. Kadın ve erkeğin yaralanmasıyla ilgili nakledilen ve birbirini destekleyen aynı manadaki pek çok kavilden Zeyd b. Sâbit'e (öl. 45/665) ait olanda zikredilen "Kadın ve erkeğin yaralanmalardaki diyeti, bir diyetin üçte birine ulaşıncaya kadar eşittir. Bunun üstündekilerde (kadının diyeti) yarısıdır."⁴⁷ ifadesi ile Abdullah b. Mes'ûd'dan (öl. 32/652-53) nakledilen "(Diyet) diş ve

⁴² Şâfiî, *el-Üm*, 7/261.

⁴³ Et ile baş kemiği arasındaki zarın yırtılıp kemiğin görüneceği şekilde açık ve ağır yaranın meydana gelmesi. Bk. "Müdiha", *el-Mevsû'atu'l-fikhiyye* (Kuveyt: Vizâratu'l-Evkâf Ve's-Şüûni'l-İslâmiyye, 1412/1992), 39/315.

⁴⁴ İbn Ebû Şeybe, *el-Muşannef*, 9/127-128; Hasûne, "Mikdâru diyeti'l-mer'e", 160.

⁴⁵ İbn Ebû Şeybe, *el-Muşannef*, 9/128 (dp. 1).

⁴⁶ Ebü'l-Fazl Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalânî, *Fetlu'l-bârî bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî* (Kahire: Mektebetü Selefiyye, ts.), 12/214; Elbânî, *İrvâ'u'l-gâlib*, 7/307.

⁴⁷ Beyhâkî, *es-Sünen*, 8/167-168.

mûdihada eşittir, bunların dışındakilerde (kadının diyeti) yarısıdır.”⁴⁸ ifadesi⁴⁹ de bu meselede ihticâc edilen deliller arasında yer almaktadır.

1.1.3. İcmâ Delili

Kadının diyetinin tam diyetin yarısı olduğunu benimseyen fukahânın bir kısmı eserlerinde ayet, hadis ve sahâbe kavlından birtakım deliller zikrettikten sonra mesele ile ilgili icmâ olduğunu ifade ederek görüşlerini teyit etmişlerdir. Bu meselede icmâ deliline yer verilen klasik fıkîh eserlerinde Hz. Ömer, Hz. Osman, Hz. Ali, İbn Mes’ûd, İbn Ömer, İbn Abbâs, Zeyd b. Sâbit gibi kendilerinden rivayetler nakledilen sahâbeye herhangi bir muhalefetin olmaması icmâ kavramıyla izah edilmiştir. Aynı satırlarda el-Esam ve İbn Uleyye’ye nispet edilen kadının diyetinin erkeğinkine eşit olduğuna dair diğer görüş mezkûr icmâ’ı nakzeden veya en azından zedeleyen bir unsur olarak değerlendirilmemiştir.⁵⁰

Diğer yandan günümüze gelinceye kadar Müslüman ulemânın bu meselede ittifak etmesinin de Hasûne⁵¹ gibi bazı müellifler tarafından icmâ kavramıyla izah edildiğini ifade etmek gerekir.⁵² Bu bakış açısına göre asırlar boyunca fukahânın bu hükme aynı şekilde eserlerinde yer vermeleri, sahâbe döneminden itibaren kadıların hukuk müessesinde bu hükmü tatbik etmeleri ve nesiller boyunca herhangi bir muhalefetin olmaması bu meselede amelî icmâ’ın varlığını teyit etmektedir.

1.1.4. Kıyas Delili

Fıkîh literatüründe kadının diyetinin tam diyetin yarısı olduğuna yönelik hüküm temellendirilirken kıyas üzerinden de bir istidlâl başvurulduğu gö-

⁴⁸ Beyhakî, *es-Sünen*, 8/167-168.

⁴⁹ Hasûne, “Mikdâru diyeti’l-mer’e”, 165.

⁵⁰ Mâverdî, *el-Hâvi*, 12/289; Ebû Bekr Alâüddîn Muhammed b. Ahmed b. Ebî Ahmed es-Semerkandî, *Tuhfetü’l-fukahâ* (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1405/1984), 3/113; Nevevî, *el-Mecmû’*, 20/468; İbn Kudâme, *el-Mugnî*, 12/56; Buhâtî, *Keşşâfü’l-kanâ*, 6/20; Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilber en-Nemerî, *et-Temhûd limâ fi’l-Muvaftâ mine’l-me’ânî ve’l-esânîd*. thk. Sa’îd Ahmed A’rab vd. (Muhammediye-Tıtvân: Vezâretü’l-Evkâf Ve’ş-Şüni’l-İslâmiyye, 1406/1986), 17/358.

⁵¹ Ârif İzzuddîn Hasûne Ürdün Üniversitesi İslam Hukuku kürsüsünde öğretim üyesidir.

⁵² Hasûne, “Mikdâru diyeti’l-mer’e”, 167-168.

rılmektedir. Bu bağlamda “kadının mirasta erkeğe oranla terekeden yarım hisse alması”, “şahitlikte bir erkeğe mukabil iki kadının şahitliğinin kabul edilmesi” şeklindeki bazı hükümlerden hareketle fukahâ, kadının diyetinin erkeğinkinin yarısı olması gerektiğini ifade etmişlerdir.⁵³

Diyetin hüküm açısından miras meselesine kıyas edilmesi, diyetin fikhî değeri ile izah edilmiştir. Buna göre kadınlar cemaat, Cuma namazı, cihad gibi bazı hususlar haricinde ibadete ilişkin hükümlerde ve kısas da dahil olmak üzere had cezalarında erkekler ile aynı hükümlere muhataplardır. Fakat mâli değeri bulunan miras gibi meselelerde kadınlar erkeklerden farklı hükümlere tabi olduğundan diyet meselesinin de bu çerçevede ele alınması gerektiği belirtilmektedir.⁵⁴

Kadının diyeti ile ilgili benimsenen genel hüküm ayrıca bazı fukahâ tarafından kadın ve erkeğin gerek aile gerekse toplumsal hayata sağladıkları katkı açısından da ele alınarak temellendirilmeye çalışılmıştır. Bu doğrultuda -çoğu eserde hangi yönden olduğu tam olarak belirtilmese de- kadının erkeğe göre eksik (nâkıs) olduğu, kadından elde edilen menfaatin erkeğe nispetle daha az olduğu dile getirilmekte, söz gelimi kadının “birden fazla kişi ile evlenemeyeceği” örneği sıkça dile getirilmektedir.⁵⁵ Bu bakış açısına göre cihad, sınıî ve zirâî üretim, dinî görevlerin üstlenilmesi noktasında erkeklerin daha fazla ön planda olması aile içi ve toplumsal düzeyde erkeklerin daha önemli olduklarını ortaya koyduğu gibi, aile ve toplum içindeki eksikliklerinin de kadına kıyasla daha büyük bir kayıp olduğunu gösterir.⁵⁶

1.2. “Müslüman Kadının Diyeti Erkeğin Diyetinin Yarısıdır” Görüşüne Tenkitler ve İtirazlar

⁵³ Mâverdî, *el-Hâvi*, 12/289; İbn Abdülber, *et-Temhûd*, 17/35; Semerkandî, *Tuĥfetü'l-fukahâ*, 3/114.

⁵⁴ Mâverdî, *el-Hâvi*, 12/289; Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb ez-Zürâî, *İ'lâmü'l-muvaĥĥ'in 'an rabbi'l-'âlemîn*, thk. Ebû Ubeyde Meşhûr b. Hasen (Cidde: Dâru İbni'l-Cevzî, 1423), 3/418-419.

⁵⁵ Mâverdî, *el-Hâvi*, 12/289; İbn Abdülber, *et-Temhûd*, 17/358; Ebü'l-Hasen Burhânüddîn Ali b. Ebî Bekr b. Abdilcelil el-Merginânî. *el-Hidâye*, thk. Naîm Eşref Nûr Muhammed (Karaçi: İdâretü'l-Kur'ân ve'l-'Ulûmi'l-İslâmiyye, 1417), 8/71.

⁵⁶ İbn Kayyim, *İ'lâmü'l-muvaĥĥ'in*, 3/418.

Kadının diyetinin erkeğin diyeti ile eşit olduğunu savunan son dönem bazı İslam hukukçuları ve müelliflerinin cumhurun görüşünün dayandığı rivâyetlere, icmâ ve kıyas deliline yönelik tenkitlerini şu şekilde sıralamak mümkündür:

1. Bu görüş sahiplerine göre kadının diyeti meselesinde genel hükme mesnet teşkil eden hadisler Kütüb-i Sitt'e de yer almadığı gibi 4./10. asır gibi oldukça geç dönem eserlerinde dahi yer almamaktadır. Ayrıca hükme mesned teşkil eden rivayetler ihticâc açısından sağlam delil değildir. En meşhur hadis olan Muâz b. Cebel rivâyeti dahi ihticâca elverişli görülmemiştir.⁵⁷ Bu meseleye dair nakledilen rivayetlerin çoğunluğu âhad olup birinin yek diğerine tercihi mümkün değildir.⁵⁸ Bu durumda sübûtu zannî olan delillerin sübutu kat'î olan delillerin önüne alınarak Kur'an'ın temel ruhuna aykırı hükümler istinbât etmek İslâm hukuk usûlü kurallarına aykırı düşmektedir.⁵⁹

Yukarıdaki tenkitleri yapan İslam hukukçularının meseleye delil olarak öne sürülen hadisler ve sahâbe kavillerinin zafiyet sebepleriyle ilgili değerlendirmeleri dört noktada izah edilebilir:

- İlgili rivayetlerde geçen İsmâil b. Ayyâş, Müslim b. Hâlid ez-Zencî, İbn Ebî Nuceyh gibi râviler hakkında muhaddislerin değerlendirmelerinden hareketle rivayetleri ihticâca elverişli görmemişlerdir.⁶⁰

- Amr b. Hazm'ın kitabında olduğu iddia edilen "Kadının diyeti erkeğin diyetinin yarısıdır." hadisinin bu kitapta bulunmadığı ifade edilmiştir. Buna göre ilgili rivayet Muâz hadisi olarak meşhur olan rivayetle aynı olup Amr b. Hazm'a nispet edilmiştir. Amr b. Hazm'ın kitabında yer alan rivayette diyetin hükmü "her nefse karşılık 100 deve" şeklinde yer almaktadır.⁶¹

- Diğer bir tenkit de İbn Ebî Nuceyh rivayetinde geçen lafızların diğer tariklerden gelen ve isnad açısından daha muteber olan başka kavillerle örtüşmemesine ilişkindir. Buna göre bu kavilde 8 bin dirhem olarak zikredilen

⁵⁷ Karadâvî, *Diyetü'l-mer'e*, 21-23, 45-47; Mustafa 'Îd Sayâsine, *Diyetü'l-mer'e fî dav'i'l-kitâb ve's-sünne* (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1415/1995), 80.

⁵⁸ Muhammed b. Ahmed b. Mustafa Ebû Zehre, *el-Cerîme ve'l-'uqûbe fî'l-fıkhî'l-İslâmî-el-'Uqûbe* (Kahire: Dâru'l-Fikri'l-'Arabî, ts.), 506.

⁵⁹ Acar, *Kadınlara Yönelik Hükümler*, 313.

⁶⁰ Karadâvî, *Diyetü'l-mer'e*, 23-24.

⁶¹ İbn Hacer, *Telhîs*, 4/48; Elbânî, *İrvâ'u'l-galîl*, 7/306.

diyet miktarı rivayetin diğer iki tarikinde yer almamakta, sadece “Osman b. Affân’ın bir diyetle birlikte üçte birine hükmettiği” bilgisi yer almaktadır.⁶² Bu da bir tam diyet ve onun üçte birlik kısmına (16 bin dirhem) delalet eder, yoksa yarım diyet ve onun üçte birlik kısmına (8 bin dirhem) delalet etmekte değildir. Bundan dolayı İmam Şâfiî’nin bu rivayeti şâzdır.⁶³ Bu durumda râvinin “bir diyet ve üçte birlik” lafzını bizzat kendisinin “8 bin dirhem” olarak tefsir ettiği anlaşılmaktadır.⁶⁴

Kadının diyetinin yarı olduğunu savunanlara göre İbn Ebî Nüceyh rivayetinde hadis tekniği açısından şâz olarak değerlendirilebilecek bir durum yoktur. Zira bir rivayetin şâz olabilmesi için güvenilir (sika) bir râvinin, kendisi gibi güvenilir veya kendisinden daha güvenilir bir râvinin rivayetine muhalif bir söz söylemiş olması gerekir.⁶⁵ Halbuki burada sika bir raviye muhalefet ifade eden bir söz bulunmamakta, diğer iki tarikle gelen rivayetlerde yer almayan fazladan ifadeler bulunmaktadır. Kaldı ki bu rivayetteki zâid ifadeler, başka râvilerden gelenlerle⁶⁶ de örtüşmektedir.⁶⁷

- Kadının yaralanması durumunda takdir edilmesi gereken diyet miktarına ilişkin sahâbe kavillerinin farklı hükümler içermesi, kadının diyetinin hükmünde rivayetler arasında bir teâruzun olduğunu göstermektedir.⁶⁸

Karşıt görüş sahiplerine göre mezkûr farklılıklar rivâyetlerin sıhhatini zedelediği gibi, kadının diyetinin yarı olduğuna yönelik bir istidlâlin yapılmasına da engel teşkil etmez. Zira farklı kaviller arasında teâruz olduğuna hükmedebilmek için bunların tek bir sahâbîden nakledilmiş olması gerekirdi.

⁶² İbn Ebû Şeybe, *el-Muşannef*, 9/145.

⁶³ Hadis ilminded şâz, güvenilir bir ravinin kendisinden daha güvenilir bir râvinin rivâyetine muhâlif olarak rivâyet ettiği hadis anlamında kullanılmaktadır. Bk. Muhammed Ziyâurrahmân A’zâmî, *Mu’cemu Mustalahâtî’l-ḥadîs ve letâifi’l-esânîd* (Riyad: Mektebetü Advâü’s-selef, 1420/1999), “şâz”, 198.

⁶⁴ Karadâvî, *Diyetü’l-mer’e*, 47-48; Sayâsine, *Diyetü’l-mer’e*, 92.

⁶⁵ Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sâbit el-Bağdâdî, *el-Kifâye fi ‘ilmi’r-Rivâye* (b.y.: Dâiratü’l-Maarifi’l-Osmâniyye, 1357), 141.

⁶⁶ Ebû Bekr Abdurrezzak b. Hemmâm b. Nâfi’ es-San’ânî, *el-Muşannef fi’l-ḥadîs* (Kahire: Dâru’t-Te’sîl, 1436/2015), 7/516, 517.

⁶⁷ Hasûne, “Mikdâru diyeti’l-mer’e”, 163.

⁶⁸ Karadâvî, *Diyetü’l-mer’e*, 45-46.

Ancak burada yaralanma diyetine dair rivâyetlerin sahâbî râvileri arasında farklılık bulunmakla birlikte bütün rivayetlerde eksiksiz şekilde katl durumunda kadının diyetinin yarı olduğu zikredilmektedir. Bu durumda sahâbenin önce kadının diyetinin yarı olduğunda icmâ' etmesi, akabinde yaralanması durumunda takdir edilecek erş (yaralama diyeti) miktarını belirlemede ihtilafa düşmüş olmaları ihtimal dahilindedir.⁶⁹

2. Bu görüş sahiplerine göre kadının diyetinin yarı olduğu hususunda vaki olduğu iddia edilen icmâ usûlen şu problemleri ihtiva etmektedir:

- Evvela iddia edilen icmân gerçekleşme imkânı oldukça zordur. Zira diyetle ilgili ayetlerde kadının diyetinin yarı olduğuna dair mâlûmat olmaması bir yana, Hz. Peygamber'den ve ashabdan mütevâtir, sahîh, ihticâca elverişli bir nakil mevcut değildir. Zikredilen rivâyetlerin ihticâca elverişli oldukları farzedilse dahi, sahâbenin Hz. Peygamber'in vefatının ardından farklı coğrafyalara yerleştikleri göz önünde bulundurulduğunda bu meselenin hükmünde icmâ'ın in'ikâd ettiğini (oluşturduğunu) ispatlamak oldukça güçtür.⁷⁰

Bu minvalde Şevkânî'nin teorikte icmâ'ın gerçekleşme şartlarının oldukça zor olduğuna yönelik ifadelerinden⁷¹ de hareketle meseleyi değerlendiren Karadâvî, diğer yandan geçmişte kadının diyetine ilişkin muhalif görüşler olsa da dile getirilmesinden endişe duyulması sebebiyle zuhûr etmedikleri ihtimalini de göz önünde bulundurmaktadır.⁷² Ancak Hasûne, meselenin Şevkânî'nin icmâ görüşü ile temellendirilemeyeceğini, zira kendisinin bizzat başka bir eserinde kadının diyeti ile ilgili icmâ'ın varlığını kabul ettiğini belirtmektedir.⁷³

- Bu meselede icmâ olduğu kabul edilse de iddia edilen icmâ sarîh değil, sükûtî icmâ'dır. Sükûtî icmâ'ın hücciyet değeri de usûlcüler nezdinde ihtilaf-

⁶⁹ Hasûne, "Mikdâru diyeti'l-mer'e", 165-166.

⁷⁰ Karadâvî, *Diyetü'l-mer'e*, 28, 31; Ebû Şelâl Muhammed İsmâil Ahmed. *Diyetü'l-mer'eti'l-müslime fi's-şer'i'ati'l-İslâmiyye* (Nablus: Câmîatü'n-Necâhî'l-Vataniyye, Külliyyetü'd-Dirâsâti'l-Ulyâ Fil'l-Fıkh Ve't-Teşri', Yüksek Lisans Tezi, 2007), 105-106.

⁷¹ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ali b. Muhammed eş-Şevkânî, *İrşâdü'l-fuhûl ilâ tahkîki'l-hağ min 'ilmi'l-uşûl*, thk. Sâmi b. El-Arabî (Riyad: Dâru'l-fadîle, 1421/2000), 1/351-353.

⁷² Karadâvî, *Diyetü'l-mer'e*, 26-28.

⁷³ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ali b. Muhammed eş-Şevkânî, *es-Seylü'l-cerrârü'l-mütefeddik 'alâ hadâ'iki'l-Ezhâr* (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1425/2005), 903.

lıdır. Bu tür icmâ'daki "sükût"un onaylama anlamına hamledilmesi mümkün olduğu gibi, muhalefet anlamı da verilebilir. Dolayısıyla bilgi değeri kat'îlik ifade etmez. Delil olarak kabul edilse dahi, hücciyet değeri zannîdir. Sükûtî icmâ'ın hücciyeti birçok usûlcü tarafından ya reddedilmiş ya da zannî kabul edilmiştir.⁷⁴

Karşıt görüş sahiplerine göre bu meselede in'ikâd eden sükûtî icmâ sahâbe döneminden günümüze dek uygulamada kopukluk ve farklılık olmadığı için sarîh icmâ'ya dönüşmüştür. Usûlcülerin zikrettiği üzere⁷⁵ icmâ'ın sarîh oluşu sadece kavle bağlı değildir. Kaldı ki fıkıh kitaplarında kadının diyetinin yarı olduğuna ilişkin hükmün zikredilmesi, fukahânın iftâ, kazâ ve tadrîs faaliyetlerinde talebe ve müntesiplerine bu hükmü nakletmiş olmaları kavli icmâ'ın da varlığını gösterir.⁷⁶

• Sükûtî icmâ'ın kat'î veya zannî delil olarak kabul edilebilmesi için bir senedinin olması gerekir. Bu meselede iddia edilen icmâ'ın ne nastan, ne sağlam bir kıyastan, ne de istinad edilmeye elverişli bir maslahattan dayanağı yoktur. Bundan ötürü niza' ve muârazaya açık bir meseledir.⁷⁷

Karşıt görüş sahiplerine göre gerek Muâz hadisi, gerekse Hz. Peygamber'in öldürülen bir kadının velilerine diyet verilmesi yönünde hüküm verdiği bazı rivayetler⁷⁸ bu meselede gerçekleşen icmâ'ın nastan senedini teşkil etmektedir. Hz. Peygamber'in kadına takdir edilmesi gereken diyet miktarını bizzat zikretmemesi, bunun sahâbe arasında meşhur ve yaygın bir malumat olmasından kaynaklanır. Kaldı ki icmâ'ın bir senede istinâd etmesi gerektiği bütün usûlcüler tarafından kabul edilmemiştir.⁷⁹

⁷⁴ Ebû Zehre, *el-Cerîme*, 506; Abdullatif Muhammed Âmir, *Ahkâmu'l-mer'e fi'l-kışâs ve'd-diyet* (Kahire: Mektebetü Vehbe, 1413/1992), 94. Usûlcülerin konuyla ilgili görüşleri için bk. Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî, *el-Müstasfâ*, thk. Hamza Züheyr el-Hâfız (Medine: Şeriketü'l-Medîneti'l-Münevvera, ts.), 2/366; Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî, *el-Ma'şûl fi 'ilmi 'uşûli'l-fıkh*, thk. Câbir Feyyâz Alvânî (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, ts.), 4/153-156.

⁷⁵ Sa'düddîn Mes'ud b. Fahriddîn Ömer b. Burhâniddîn Abdillâh el-Herevî. *Şerhu't-Telvîh 'ale't-Tavzîh* (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, ts.), 2/41.

⁷⁶ Hasûne, "Mikdâru diyeti'l-mer'e", 169.

⁷⁷ Karadâvî, *Diyetü'l-mer'e*, 34, 51.

⁷⁸ Beyhakî, *es-Sünen*, 8/166.

⁷⁹ Şevkânî, *İrşâdü'l-fuhûl*, 1/377-379; Hasûne, "Mikdâru diyeti'l-mer'e", 169.

• Hakkında icmâ iddiası bulunan hükme Esam ve İbn Uleyye'nin muhalefette bulunması hasebiyle, bu icmâ hakikatte vâki olmamıştır. Nitekim tek kişinin muhalefeti dahi icmâ'ın in'ikâdına engel teşkil eder.⁸⁰

Karşıt görüş sahiplerine göre usûl açısından kabul edilen genel prensip gereğince icmâ'ın varlığına engel teşkil eden muhalefetin icmâ eden kişilerin yaşadığı dönemde gerçekleşmesi gerekir. Halbuki Esam ve İbn Uleyye'nin durumu böyle değildir. O ikisi ne sahâbeden, ne de tâbiündandır. Bu meselede gerçekleşen icmâ, İmam Şâfiî'nin de ifadesiyle sahâbe ve -Esam ve İbn Uleyye'nin yaşadığı döneme kadar gelen- sonrakilerin icmâ'ıdır.⁸¹ Ayrıca Esam ve İbn Uleyye'nin muhâlif görüşlerinin yaşadıkları dönemde konuya ilişkin mevcut icmâ'ın in'ikâd etmesine engel teşkil ettiği kabul edilse dahi, kendilerinden sonraki asırlarda icmâya muhâlif bir görüşün ortaya çıkmaması, bu meseleyi ihtilaflı değil, aksine hakkında icmâ bulunan bir mesele haline dönüştürür.⁸² Ayrıca (oğul) İbn Uleyye ve hocası Esam, mu'tezilî fikirler benimsemiş olmalarından ötürü ulemâ nezdinde fikirlerine itibar edilmemiş,⁸³ ikisinin muhalefeti icmâ'ın gerçekleşmesine engel olarak görülmemiştir.⁸⁴

• Kadının diyetinin yarı olduğu görüşüne karşı çıkan kişi oğul İbn Uleyye değil, 193/809 vefat tarihli baba İsmail b. İbrahim b. Uleyye'dir. O da ehl-i sünnetin büyüklerinden olup muhaddis ve fakih kimliği ile tanınan mümtaz bir şahsiyettir.⁸⁵ Oğlu İbrahim b. İsmail b. Uleyye ise Mutezilî bir kelimacı olarak fikhî liyakati olmayan, fukahânın fikhî kimliğine ve görüşlerine itibar etmediği, şâz görüşler ileri sürmek gibi literatürde menfi özellikleri ile anılan bir kişidir. Dolayısıyla fıkıh kitaplarında zikredilen İbn Uleyye, hadis hafızı ve fakih olan baba İbn Uleyye'dir. Zira fıkıh kitaplarında bu meseleye dair görü-

⁸⁰ Karadâvî, *Diyetü'l-mer'e*, 30.

⁸¹ Hasûne, "Mikdâru diyeti'l-mer'e", 170.

⁸² Hasûne, "Mikdâru diyeti'l-mer'e", 172.

⁸³ Ebü'l-Fazl Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalânî, *Lisânü'l-'mîzân*, nşr. Abdülfettâh Ebû Gudde (Beyrut: Mektebü'l-Matbûâtü'l-İslâmiyye, 1423/2002), 1/243; 5/121; Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, thk. Abdullâh b. Abdülmuhsin et-Türkî (b.y.: Dâru Hicr, 1422/2001), 7/321.

⁸⁴ Hasûne, "Mikdâru diyeti'l-mer'e", 170.

⁸⁵ İbn Hacer, *Lisânü'l-'mîzân*, 5/121; Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehabî. *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*, thk. thc. Şuayb Arnaûd (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1402/1982), 9/402.

şü zikredilenin oğul İbn Uleyye olduğuna dair bir delil de yoktur. Kaldı ki muhâlif görüşü zikredenin oğul İbn Uleyye olduğu kabul edilmiş olsa dahi, Mutezilî oluşu icmâ meselesinde ona itibar edilemeyeceği anlamına gelmez. Nitekim Esam da Mutezilenin önde gelen ulemasından idi. Görüşleri tekfiri gerektirmeyen kimselerin görüşlerine icmâ meselesinde itibar edilip edilmeyeceğinde ihtilaf eden usûlcüler arasındaki râcih kanaate göre bu kişilerin görüşlerine fıkhen itibar edilir.⁸⁶

Kadının diyetinin yarı olduğunu savunanlara göre literatürde zikredilen İbn Uleyye'nin oğul İbn Uleyye olduğuna delil şudur: Baba İbn Uleyye, İmam Şâfiî'nin hocasıdır. Bu meselede İmam Şâfiî'nin "Kadının diyetinin erkeğinkinin yarısı olduğu hususunda kadim veya çağdaş ilim ehlinde muhâlif olanı bilmiyorum"⁸⁷ kavli göz önünde bulundurulursa burada kastedilen İbn Uleyye'nin oğul olduğu ortaya çıkar. Zira hocası olan baba İbn Uleyye muhâlif olsaydı, Şâfiî'nin bu meselede yaşadığı dönemin ulemasından olan hocasının görüşünü görmezden gelmesi düşünülemezdi. Diğer yandan İmam Şâfiî, oğul İbn Uleyye'nin akranı idi. Ama o fakih kimliği ile tanınmadığı için Şâfiî "...ilim ehlinde muhalif olanı bilmiyorum." derken oğul İbn Uleyye'yi ulema halkasının dışında bırakarak onun muhalif görüşüne fikhî açıdan değer atfetmemiştir. Bununla birlikte onun görüşünün ümmetin icmâ'ına muhâlif, şâz bir kanaat olduğuna dikkat çekmek için ulema bu görüşü eserlerinde zikretmişlerdir.⁸⁸

3. Kadının diyetinin yarı olması görüşüne yöneltilen diğer tenkit fıkıh tekniği açısından sahih olmayan bir kıyas metodunun işletilmesidir. Diyet meselesinin kadınlarla ilgili diğer bazı hükümlere kıyas edilmesi kıyas ma'a'l-fârik⁸⁹ olarak değerlendirilmiştir. İlgili tenkitleri 4 noktada izah etmek mümkündür:

- Diyet meselesinin kıyas edildiği kız kardeşin miras hükmü ile aralarında ortak bir illet bağı yoktur. Zira diyetin illeti cinayet iken, mirasın illeti ak-

⁸⁶ Karadâvî, *Diyetü'l-mer'e*, 33-36.

⁸⁷ Şâfiî, *el-Üm*, 7/261.

⁸⁸ Hasûne, "Mikdâru diyeti'l-mer'e", 171.

⁸⁹ Asıl ile fer' arasında illet benzerliği bulunmaksızın yapılan kıyastır. Bk. Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2005), "Kıyas ma'a'l-fârik", 310.

rabalık, nikah ve velâdır⁹⁰. Fıkıh doktrininde mirasın hükmünde kardeşlerden erkeğe, kıza nispetle iki pay verilmesinde kadın veya erkeğin insanlık değeri değil, erkeğin nafaka, mehir, diyette âkile olma gibi aile içerisinde yüklendiği iktisadî mükellefiyet esas alınmış, böylece mükellefiyet nispetinde kendisine terikeden pay tahsis edilmiştir. Halbuki diyet meselesinin iktisadî sorumlulukla ilgisi yoktur. Diyet, ortak bir mevzuya istinat etmeleri sebebiyle ancak kısas hükmüne kıyas edilebilir. Kısas hükümlerinde de cinsiyet temelli ayırım olmadığı zahirdir.⁹¹

• Kadının diyeti meselesinin kadının şahitlik nisabına kıyas edilmesi de kıyas ma'a'l-fâriktır. Zira diyet hükmünün illeti cinayet iken, kadının şahitliği meselesinde illet yanılma ihtimali⁹² olduğuna göre iki mesele farklı illetlere istinâd etmektedir. Mecnun, ma'tûh ve çocuğa tam diyet takdirinde bulunanlar, şahitliğe kıyas ederek diyet miktarının yarı veya daha az olduğuna ilişkin bir hüküm benimsemediklerine göre kadının diyet meselesinin şahitliğe kıyas edilmesi söz konusu olamaz.⁹³ Ayrıca müdâyene ayetinde⁹⁴ bir erkeğe karşılık iki kadının şahitliğinin gerekliliğinin ifade edilmiş olması, her meselede kadının şahitliğinin ikiye bir oranında makbul olacağını göstermez. Zira ayette zikredilen hükmün illeti, kadının ontolojik noksanlığı değil, iktisadî meselelerle fazla iştiğal etmemesi nedeniyle bazı hususlara erkekler kadar muttalî olmamasıdır. Bundan dolayıdır ki mülâaene hükmünün yer aldığı ayette⁹⁵ kadın ve erkeğin şahitlikleri eşit kabul edilmiş, yine fıkhıta doğum, bekaret, kadınların özel halleri, cinsel kusurlar gibi erkeklerin çoğu kez muttalî olamayacakları mevzularda kadınların şahitlikleri tek başına kabul edilmiştir. Şahit-

⁹⁰ Fikhî bir kavram olan velâ; azad olmak veya muvâlât sözleşmesi ile ortaya çıkan hükmî akrabalık bağına ifade eder. Bk. Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2005), "Velâ", 602.

⁹¹ Dâvud Sâlih Abdullah Seb'âvî, "Mikdâru diyeti'l-mer'e ve cirâhâtuhâ fi'l-fikhî'l-İslâmî", *Mecelletü'l-bühûs ve'd-dirâsâti'l-İslâmiyye*, 30 (2013): 209-210.

⁹² el-Bakara 2/282.

⁹³ Seb'âvî, "Mikdâru diyeti'l-mer'e", 210; Murâd 'Udeh, "Diyetü'l-mer'eti'l-müslime beyne't-tansîf ve'l-müsâvât bi-diyeti'r-racul", *Mecelletü Câmîati'n-Necâh li'l-ebhâs*, 27/3 (2013): 593.

⁹⁴ Vadeli borçlanma ilişkisinde tarafların mağduriyete uğramaması için tedbir mahiyetinde uygulanması tavsiye edilen hususların izah edildiği Bakara Suresi'nin 282. ayetidir.

⁹⁵ Kadının kendisini zina ile itham eden kocasıyla yeminleşmesini izah eden Nûr Suresi'nin 6-9. ayetleridir.

lik meselesinde mutlak olarak kadının erkeğe nispetle noksanlığı olmadığına göre, buna kıyas edilerek kadının diyetinin de yarı olduğu hükmü ortaya çıkmaz.⁹⁶

• Kadının erkeğe nispetle eksik olması ve kendisinden elde edilen menfaate göre yarım diyet takdirinin yapılması da fıkhen kabul edilebilir bir kıyas değildir. Zira literatürde zikredilen kadının noksanlığından kasıt akli noksanlık ise mecnun ve ma'tûha tam diyet takdir edilmesinden yola çıkarak bu hususun diyetin hükmü ile bir irtibatının olmadığı söylenebilir. Kastedilen, menfaat yönünden bir eksiklik ise süt emme dönemindeki bir çocuk için ebeveyninden hangisinin daha önemli olduğu veya vefatları durumunda hangisinin kaybının çocuk açısından daha büyük bir zarar teşkil edeceği düşünülmelidir. Hamilelik, doğum, emzirme, çocukların terbiyesi, evin düzeninin ve muhafazasının sağlanması gibi kadınlara has olan bazı hususiyetlerde erkeklerin aciz oldukları göz önünde bulundurulursa, iki cinsin kendi nev'ine münhasır meziyetlere sahip olmasının yek diğerine üstün olduğu anlamına gelmeyeceği ortaya çıkar. Nitekim Hz. Peygamber'in (s.a.v.) "Herkes ne için yaratıldı ise onu kolaylıkla başaracaktır"⁹⁷ kavli gereğince İslâm, kadın ve erkeğe kendi meziyetleri çerçevesinde olmak üzere müşterek mesuliyet alanları tahsis etmiştir. Bu yönüyle bakılsa kadının aile ve toplum hayatındaki rolünün ne denli önemli olduğu ortaya çıkar. Kadının kaybedilmesi, ailede maddî bir bedelle telafisi olamayacak ölçüdeki bir yoksunluğu ifade etmektedir.⁹⁸

Diyetin, maktulün kaybedilmesinin ortaya çıkardığı zarar nispetinde ödenmesi gereken maddî bir ivaz olarak anlaşılması halinde sağır, dilsiz ve kötürüm olan bir erkek çocuğunun diyetinin neden tam olduğu, kaybedilmesi halinde ailesinin nasıl bir maddî zarara uğrayacağı izah edilmelidir. Kaldı ki Hz. Peygamber (s.a.v.) baş parmak ile serçe parmağın diyetinin aynı olduğunu beyan etmiş,⁹⁹ Hz. Ömer ve Hz. Ali sağır dahi olsa kulakların diyetini tam diyet olarak takdir etmiştir.¹⁰⁰ Uzuvarın diyeti işlevselliğine göre belirlenmi-

⁹⁶ Karadavî, *Diyetü'l-mer'e*, 40.

⁹⁷ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm el-Buhârî, *Şahîh-i Buhârî* (Dımaşk-Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1423/2002), "Tefsîr", 8.

⁹⁸ Seb'âvî, "Mikdâru diyeti'l-mer'e", 212.

⁹⁹ Buhârî, "Diyet", 20.

¹⁰⁰ Buhûtî, *Keşşâfü'l-kınâ'*, 6/38

yorsa, kadın ve erkek de menfaat açısından mukayese edilemez. Aksi takdirde menfaat açısından yapılacak bu mukayesenin erkeklerin kendi arasında da yapılmasını gerektirmektedir. Zira her erkeğin aile ve topluma sağladığı katkı farklıdır. Bütün bunlardan hareketle diyetin maktulün bizatihi kan bedeli olarak anlaşılması daha münasıptir.¹⁰¹

1.3. Değerlendirme

Kadının diyetinin erkeğinkinin yarısı olduğuna yönelik bütün fıkîh mezhepleri tarafından ittifakla kabul edilen görüşün delillerine bakıldığında, hususen mezheplerin ilk kaynaklarında meselenin salt bazı hadis ve sahâbe kavilleri doğrultusunda ele alındığı, sonraki dönem eserlerinde ise meseleye

¹⁰¹ Karadâvî, *Diyetü'l-mer'e*, 50-51; Seb'âvî, "Mikdâru diyeti'l-mer'e", 213; Âmir, *Ahkâmü'l-mer'e*, 108-109. Karadâvî, kendi ifadesiyle "fıkhen güvenilir bir nas, kesin bir icmâ, sağlam kıyas veya muteber maslahata mebni olmasa da asırlarca kadının diyetinin erkeğinkinin yarısı olduğu hükmünün benimsenerek tatbik edilmesi"nin nedenini irdeleyerek, söz gelimi İbn Teymiyye'nin tek bir kerede gerçekleşen üç talakın üç talak sayılmasına yönelik asırlarca tatbik edilen hükme karşı çıkması gibi bir reddiyenin neden bu meselenin hükmünde vaki olmadığının cevabını aramıştır. Bu minvalde ilgili meselenin vuku bulma kesafetinin en müessir unsur olduğuna dikkat çeken Karadâvî'ye göre talak meselesi aile hayatının parçalanması, hülle uygulamalarının artmasına sebep olması gibi toplumsal anlamda yaygın bir krizi doğurduğundan çok geçmeden yeniden ele alınarak bu krizden çıkış yolu aranmıştır. Fukahânın kadının diyeti hükmünü yeniden ele alıp teccidine tevessül etmemelerindeki temel etken ise, diyet hükmüne kaynaklık edebilecek hatâen veya şibh-i amd şeklinde gerçekleşen kadın öldürmelerinin nadir olmasıdır. Hatâen gerçekleşen katl durumları nadir-i vuku iken, belli grup ya da kabileler arasında meydana gelen kavgalara kadınlar erkekler gibi kılıç, mızrak vb. kesici aletler yerine daha ziyade saç yolma, ısırma, kıyafeti çekip parçalama gibi şekillerde müdâhil olduklarından şibh-i amd şeklindeki öldürme vakaları da çok fazla vaki olmamıştır. Halbuki günümüzde hususen trafik kazalarında erkeklerin yanı sıra çok sayıda kadının da vefat ettiği göz önünde bulundurulduğunda bu meselenin teccidinin bir zorunluluk olduğu görülmektedir (Karadâvî, *Diyetü'l-mer'e*, s. 58-59). Karadâvî'nin değerlendirmesini isabetli görmeyen Hasûne'ye göre kural olarak bir hadisenin kesretle vuku bulması, ona ilişkin hükmün icthadla teccidini gerektirmez. Kadının diyeti meselesinde hükmün mesnedini teşkil eden icmâ'ın senedini değışime açık bir maslahat teşkil etmediğinden icthadın teccidi söz konusu olamaz. Kadının diyetinin erkekle aynı olması gerektiğine ilişkin hükmün sebebi kadın cinayetlerindeki artış ise, bu durumda suçtan caydırıcılık çerçevesinde icthâdi olarak kadının diyet miktarında arttırmaya gidilmesi caizdir. Ama aslı bir hüküm olarak kadının diyet miktarına yönelik yeni bir belirleme yapılması düşünülemez (Hasûne, "Mikdâru diyeti'l-mer'eti'l-hurrati'l-müslime", 168).

ilişkin icmâ'ın zikredildiği ve hükmün bazı kıyaslarla temellendirildiği görülmektedir. Bu görüş sahiplerinin ihticâc edebilecekleri naslardan kat'î bir delilin olmaması itibariyle bu konuda en güçlü delillerinin icmâ olduğu söylenebilir.

Bu görüşe delil olarak zikredilen hadisler ve sahâbe kavillerinin sübût ile sıhhati hakkındaki birtakım tenkitler hadis ve fıkıh tekniği açısından önemli olsa da sadece tenkitler üzerinden meselelerin değerlendirilmesi kanaatimizce meseleyi etraflıca görmede engel teşkil etmektedir. Zira Aytekin'in de isabetle ifade ettiği gibi¹⁰² bu durumda haber-i vâhid olarak görülen bu rivayetlerin yansımaları olan sahâbe tatbikatı göz ardı edilmiş olacaktır. Bu meselede sahâbe tatbikatı aynı doğrultuda olduğu gibi, kendilerinden aksi istikamette bir söz ve uygulama rivayet edilmemiş, sonraki dönem fukahâsı tarafından bu durum sahâbe icmâ olarak değerlendirilmiştir. Buna göre rivayet tenkitlerinin tarihi silsile bakımından hükmün oluşmasından sonraki bir merhaleye tekabül ettiği, ilk mezhep fukahâsının icmâ'ı gözetmek suretiyle rivayet tercihinde bulunmuş olabilecekleri, fikhî hükümlerin istinbat sürecinde bunun da tabii bir olgu olduğu göz önünde bulundurulmalıdır. Kaldı ki rivayetlere sonradan yapılan tenkitler temel hadis ve fıkıh eserlerinde yer almamıştır.

Buna göre bütün fıkıh ekollerince ittifakla aynı doğrultudaki rivayetlerin esas alınması ve neticede aynı görüşün kabulü, hadisler ve sahâbe tatbikatı minvalinde şekillenen amelî icmâ doğrultusunda hükmün belirlendiğini göstermektedir. Aksi takdirde, kadının diyetinin tam olduğu hükmünün varlığına dair bir uygulama ve şer'î kabul mevcut olduğu halde neden hep diğer doğrultudaki rivayetlerle istidlâlde bulunulduğunu izah etmek oldukça zordur. Ayrıca bu görüşün fıkıh literatüründe tartışmaya dahi açılmadan oldukça kısa şekilde izah edilmesi, sadece birkaç eserde İbn Uleyye ile Esam'ın görüşüne muhalif ve şâz bir görüş olarak yer verilmesi bu görüşün sahâbe döneminden beri yerleşik amelî uygulamayı ifade ettiğini göstermektedir.

Mütekaddim dönem fukahâ meseleyi taabbudî olarak değerlendirmiş olsa da sonraki dönem fukahâdan bir kısmının iktisâdî menfaat/kayıp düşüncesinden hareketle hükmü temellendirmeye gayret etmelerinin usûl tekniği açısından kabul edilebilir olmadığını belirtmek gerekir. Zira diyetin erkek ve

¹⁰² Aytekin, "Kıyas ve Diyet Cezalarında Kadın-Erkek Ayrımı", 322.

kadının gerek aile, gerekse toplum hayatında sağladığı menfaate veya kaybedilmeleri durumunda ortaya çıkacak zarara oranla takdir edilmesi, her zamana şamil, şer'î bir kıyas için gerekli illeti ihtiva etmemektedir. Her iki cinsten elde edilen menfaatin zaman, toplum, kültür ve geleneklerin farklılaşmasına bağlı olarak değiştiği bir gerçektir. Bu durumda illet değil de maslahat olarak değerlendirilebilecek bu hususun hükmün teşekkülünde esasen müessir olmadığı söylenebilir.

2. "Müslüman Kadının Diyeti Erkeğin Diyeti ile Aynıdır" Görüşü

Bu görüş, Ebû Bekir el-Esam ve İbn Uleyye tarafından oldukça erken dönemde çoğunluğa muhalif olarak benimsenmiştir.¹⁰³ Ayrıca bu görüş tespit edebildiğimiz kadarıyla son dönem İslâm hukukçuları ve müelliflerinden Mahmud Şeltût (öl. 1963), Muhammed Ebû Zehre (öl. 1974), Muhammed Gazzâlî (öl. 1996), Yusuf el-Karadâvî (öl. 2022), Katarlı hukukçu Abdülkâdir b. Muhammed el-Umerî (öl. 2021), Muhammed Osman Şebîr, Dâvûd Sâlih Seb'âvî, Ali Bardakoğlu ile Halil İbrahim Acar¹⁰⁴ tarafından benimsenmiştir.

2.1. Delilleri

2.1.1. Ayetlerden Deliller

1. Bu görüş sahiplerine göre kasten ya da hatâen gerçekleşen katl fiili ile ilgili ayetler incelendiğinde suçun dünyevi ve uhrevî müeyyidesi bakımından kadın-erkek farkının bulunmadığı görülmektedir.¹⁰⁵ Hatâen gerçekleşen katl fiiline yönelik bir müeyyide olarak diyetin takdir edildiği ayette¹⁰⁶ zikredilen mümin kelimesinin nekre oluşu, bu kelimenin kadın-erkek bütün müminlere

¹⁰³ İbn Kudâme, *el-Mugnî*, 12/56; Buhûti, *Keşşâfî'l-kınâ'*, 6/20.

¹⁰⁴ Karadâvî, *Diyetü'l-mer'e*, 57-58; Ebû Zehre, *el-Cerîme*, 506-507; Muhammed Gazzâlî, *es-Sünnetü'n-nebeviyye beyne ehli'l-fikh ve ehli'l-hadîs* (b.y.: Dâru's-Şurûk, ts.), 25-26; a.mlf., *Türâşîna'l-fikrî fi mîzânî's-şer' ve'l-'aql* (Kahire: Dâru's-Şurûk, 1424/2003), 135-136; Mahmud Şeltût, *el-İslâm Akâide ve Şerî'a* (Kahire: Dâru's-Şurûk, 1421/2001), 236-237; Seb'âvî, "Mikdâru diyeti'l-mer'e", 226; Ali Bardakoğlu, "Diyet", Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (Ankara: TDV Yayınları, 1994), 9/476; Acar, *Kadınlara Yönelik Hükümler*, 311-314; İslamonline.net, "هل حية المرأة نصف حية الرجل" (Erişim 1 Haziran 2022).

¹⁰⁵ Karadâvî, *Diyetü'l-mer'e*, 20.

¹⁰⁶ Yanlışlıkla olması dışında, bir müminin bir mümini öldürmeye hakkı olamaz. Yanlışlıkla bir mümini öldüren kimsenin mümin bir köle âzat etmesi ve ölenin ailesine teslim edilecek bir diyet vermesi gereklidir; ancak ölünün ailesi diyeti bağışlarsa o başka... (en-Nisa 4/92)

şâmil olduğunu göstermektedir. Ayrıca ayette takdir edilen “diyet”in kadınlara özel olarak yarıya düşeceğine ilişkin bir takyîd bulunmamaktadır. Bu durumda “Mutlak itlâkı üzere câri olur”¹⁰⁷ kaidesi gereğince kadınlar için belirlenecek diyetin de erkeklerinki gibi tam diyet olması gerekir. Ayette zikredilen “mümin” lafzının kadınlar değil de bütün erkekler için umum ifade ettiği gibi bir düşünce de doğru değildir. Zira Şârî’in hitâbında aslolan vaz’ edilen şer’î hükümlerin hem erkek hem de kadınlar için geçerli olmasıdır.¹⁰⁸

2.1.2. Hadislerden Deliller

1. Amr b. Hazm’ın kitabında yer alan rivayette Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “Öldürmede diyet miktarı 100 devedir.”¹⁰⁹

Bu rivayette zikredilen can (النفس) kelimesindeki lââm-ı tarifin kelimeye umûm manası vermesi (istiğrak), kadın olsun erkek olsun bütün müminlerin diyet miktarının 100 deve olduğunu ortaya koymaktadır. Zira usûlcülerin “Hacet halinde beyanın tehiri caiz değildir” görüşünden de hareketle eğer bu meselede kadın-erkek ayrımı olsaydı diyet hükümlerinden bahsedilen bu hadiste kadın-erkek ayrımına muhakkak yer verilirdi.¹¹⁰

Bu rivayet, Amr b. Hazm’ın kitabında yer alan rivayetlerin bir kısmının sened açısından zayıf olduğu yönünden eleştirilmiş olsa da¹¹¹ kadının diyetinin tam olduğunu benimseyenlere göre bu hadis Elbânî’nin de ifade ettiği üzere sahihtir.¹¹²

2. Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “Müslümanların kanları (kıymetçe) birbirine eşittir.”¹¹³

Bu hadiste zikredilen “Müslümanlar (المسلمون)” kelimesi Arapça’da sîga bakımından her ne kadar erkekleri ifade etse de, mânâ açısından kadınları da

¹⁰⁷ Mustafa Yıldırım, *Mecelle’nin Küllî Kaideleri* (İzmir: İzmir İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2001), s. 146.

¹⁰⁸ Ebû Zehre, *el-Cerîme*, 507; Şeltût, *el-İslâm*, 236; Gazzâlî, *es-Sünnetü’n-nebeviyye*, 25-26.

¹⁰⁹ Elbânî, *İrvâ’ü’l-gâlib*, 7/303; İbn Balabân, *el-İhsân*, 14/507.

¹¹⁰ Ebû Zehre, *el-Cerîme*, 507; Karadâvî, *Diyetü’l-mer’e*, 31-32.

¹¹¹ Hasûne, “Mikdâru diyeti’l-mer’e”, 173.

¹¹² Elbânî, *İrvâ’ü’l-gâlib*, 7/303.

¹¹³ Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce, *es-Sünen*, thk. Muhammed Fuad Abdülbâki (b.y.: Dâru İhyâi Kütübü’l-‘Arabiyye, ts.), “Diyet”, 31.

teşmil etmektedir. Buna göre yukarıdaki hadiste zikredildiği üzere kadın olsun erkek olsun herkesin canının (kan) değeri eşittir. Bir kısmının can ve bedeni diğerininkinden daha ucuz değildir. Beden ve yaşam değeri açısından bir eşitlik varsa, bu değere tecavüz edilmesi durumunda uygulanacak cezanın (kisas) veya kan bedeli olarak takdir edilecek miktarın da (diyet) eşit olması gerekir. Kadının diyet miktarı erkeğinkinin yarısı kabul edildiği takdirde bu hadiste zikredilen eşitlik durumu meydana gelmez.¹¹⁴

2.1.3. Aklî Deliller

Kadının diyetinin tam olduğunu savunanlar, genelde cumhurun görüşüne dayanak noktası olan hususları tenkit etmek suretiyle aklî delillendirme metodunu uygulamışlardır.

1. Buna göre cumhur bu meseleye insanlık değeri ve onuru açısından değil, iktisâdî değer ve kayıp açısından bakmıştır. Halbuki esas alınması gereken ölçüt genel insanlık değerine yönelik tecavüz olup, bu değer maktulün kadın ya da erkek olmasına göre değişmez. Diyet bizatihi kan bedeli olarak maktulün yakınlarına verilmek üzere hükmedilen bir ceza olduğundan maktulün kadın ya da erkek olması hükmü değiştirmez.¹¹⁵ Ali Bardakoğlu'na göre diyetin cezadan öte kan bedeli olarak telakki edilmesi dahi bu meselede kadın-erkek ayrımını haklı kılmamakta, azınlığa da ait olsa ikinci görüş naslarda gözetilen genel maksatlara daha uygun düşmektedir.¹¹⁶

2. İslâm'da diyet takdir edilirken kişinin sosyal durumuna itibar edilme-yerek zengin-fakir, kültürlü-cahil, sağlıklı-hasta, yetişkin-çocuk diyeti eşit kabul edildiğine göre diyetle kadın-erkek şeklinde bir ayrıma da gidilmemesi gerekir.¹¹⁷ Zira insanlar arasında üstünlüğün seviyesini gösteren tek ölçüt

¹¹⁴ Seb'âvî, "Mikdâru diyeti'l-mer'e", 216-217.

¹¹⁵ Ebû Zehre, *el-Cerîme*, 506.

¹¹⁶ Bardakoğlu, "Diyet", 9/476.

¹¹⁷ Seb'âvî, "Mikdâru diyeti'l-mer'e", 219.

Kur'ân-ı Kerîm¹¹⁸ ve hadislerde¹¹⁹ de zikredildiği üzere takva ve amel-i sâlih-tir.¹²⁰

3. Diyet meselesinin aralarındaki ortak mevzû nedeniyle kısas hükmüne ve cenin için takdir edilen gurre¹²¹ miktarına kıyas edilmesi gerekir. Kısas ve gurrede cinsiyet temelli bir ayırım olmadığına göre diyetin hükmünde de ol-mamalıdır.¹²²

4. Kadının diyetinin erkeğinki ile aynı olduğu hükmü “kadın hakları ve kadın haklarının iyileştirilmesi” meselesinin hararetle savunulduğu ve tatbik edilmeye yönelik mücadelenin verildiği günümüz dünyasının şartlarına daha uygundur. Bu noktada hususen son dönemlerde asılsız olarak İslâm'ın teröri-ze edildiği ve dinimizin kadınların ikinci sınıf insan olarak, erkeklere hizmet için yaratıldığını kabul ettiğine yönelik fikirlerin yaygınlaştığının da göz önünde bulundurulması elzem gözükmektedir.¹²³ Hususen tarım toplumun-dan sanayi toplumuna geçişin yaşanmasıyla birlikte kadınların bilim, sanat, teknoloji ve iş hayatında önemli fonksiyonlar icra ettikleri görülmektedir. Bu nitelikteki kadının can ve vücut bütünlüğüne yönelik herhangi bir tecavüzde, mütecevizin yarı diyetle mükellef tutulması hak ve adalet ölçülerine aykırıdır. Cezalandırma ve tazminde salt cinsiyetin bir kriter olarak ele alınması ve bu-nun İslâm adına savunulması, bizzat İslâm'a yapılmış bir haksızlıktır.¹²⁴

2.2. “Müslüman Kadının Diyeti Erkeğin Diyeti ile Aynıdır” Görüşüne Tenkitler

1. Müslümanların kanlarının kıymetçe birbirine eşit olduğuna dair rivaye-yet, kadının diyet miktarının erkeğinki ile eşit olduğunu göstermez. Zira diyet ne ceza ne de mutlak kan bedelidir. O, maktulün kaybedilmesinin bedeli ola-rak takdir edilir. Bundan ötürü hadiste zikredilen Müslümanların kanlarının

¹¹⁸ el-Hucurât 49/13.

¹¹⁹ Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed eş-Şeybânî, *el-Müsned*, thk. Şuayb Arnaûd vd. (Beirut: Müessesetü'r-Risâle, 1421/2001), 38/474.

¹²⁰ Seb'âvî, “Mikdâru diyeti'l-mer'e”, 219.

¹²¹ Düşürülen ceninden dolayı verilmesi gereken mâli tazminat. Bk. “Gurre”, *el-Mevsû'atu'l-fikhiyye* (Kuveyt: Vizâratu'l-Evkâf Ve's-Şüûni'l-İslâmiyye, 1412/1992), 31/169.

¹²² Murâd 'Udeh, “Diyetü'l-mer'e”, 595; Seb'âvî, “Mikdâru diyeti'l-mer'e”, 219.

¹²³ Karadâvî, *Diyetü'l-mer'e*, 57.

¹²⁴ Acar, *Kadınlara Yönelik Hükümler*, 309.

eşit olması durumu da menfaatlerinin eşitliği olarak anlaşılmalıdır. Öldürülmeleri durumunda erkeğin yokluğunun ortaya çıkardığı zarar kadınınkinden daha büyük olması nedeniyle erkeğin diyetinin kadınınkinden fazla olması makuldür.¹²⁵

Ayrıca bu rivâyet Müslümanların kanlarının “diyet”te değil, kısas meselesinde eşit olduğunu göstermektedir. Buna göre kasten öldürme sonucu uygulanacak kısasta kâtil ya da maktulün erkek-kadın olması veya hür-köle olmasının herhangi bir önemi yoktur. Bu hadis diyet meselesinde kadın ile erkeğin eşit olduğuna delil teşkil etmez. Fukahâdan İbn Abdülber de kısasta kadın ile erkeğin eşit olduğunu zikrederken bu hadisle istidlâl etmişken, diyet meselesinde kadının diyetinin yarı olduğunu beyan ederken bu hadise hiç değinmemiştir.¹²⁶ Mütেকaddimûn fukahâdan hiçbiri, hatta Ebû Bekir el-Esam ve İbn Uleyye dahi görüşünü beyan ederken bu hadisle istidlâl etmemiştir.¹²⁷

2. Diyetin hükmü kadının insanlık vasfından yola çıkılarak belirlenecek olsaydı, bir mümini kasten veya hatalı şekilde öldüren kişiye aynı cezanın verilmesi gerekirdi. Halbuki ayette zikredildiği üzere birine içinde ebedî kalacağı bir cehennem azabı öngörülürken diğerine farklı bir ceza takdir edilmiştir. Katilin kasten veya hatâen öldürme durumuna göre ayette takdir edilen bu farklılık, maktulün Müslüman-gayrimüslim oluşu veya kadın-erkek oluşunda da ortaya çıkmaktadır.¹²⁸

2.3. Değerlendirme

Kadının diyetinin erkeğin diyeti ile eşit olduğunu benimseyenler temelde diyet hakkındaki âm nitelikli ayetlerin ve bazı hadislerin tahsis edildiğine yönelik iddiaya karşı çıkmışlardır. Bu minvalde sübût ve sıhhat açısından ihticâca elverişli olmayan hadisler ve sahâbe kavillerinden yola çıkarak zannî olan bir delilin sübutu kat’î olan bir delilin önüne alınması mümkün olmadığı gibi, diyet hükmünün miras ve şahitliğe kıyas edilmesi veya maslahat düşüncesinden hareketle iddia edilen tahsisin teknik olarak kabul edilebilir bir tahsis olmadığını belirtmişlerdir.

¹²⁵ Hasûne, “Mikdâru diyeti'l-mer'e”, 173, 174.

¹²⁶ İbn Abdülber, *et-Temhîd*, 17/358.

¹²⁷ Hasûne, “Mikdâru diyeti'l-mer'e”, 175.

¹²⁸ Mübârek, *Diyetü'l-mer'e*, 39-40.

Bu görüş, ifade ettiği hüküm açısından kanaatimizce günümüz dünyasında tatbiki daha şayan olarak görülmesi mümkünse de fıkıh tekniği açısından zayıf görünmektedir. Bu görüş sahiplerinin hususen kadının diyetinin erkeğinkinin yarısı olduğuna yönelik rivayetlerin ihticâc zafiyetine odaklanmaları, sahâbe döneminden mezhep imamlarının yaşadıkları döneme kadar varlığını muhafaza eden icmâ'ı görmezden gelmektedir.

Kadının diyetinin erkeğinkinin yarısı olduğuna ilişkin rivayetlerin Beyhakî'nin *es-Sünen*'i gibi (5./11. yy.) oldukça geç dönem eserlerinde yer alması yönüyle eleştiri yöneltten görüş sahiplerinin, müessir fiillere ilişkin ilk dönem eserlerinde yer alan rivayetlerde kadının diyetinin yarı olduğuna yönelik hükme dolaylı olarak işaret edildiğini gözden kaçırmamaları gerekir.

Ayrıca cumhurun salt yaşadıkları dönemdeki kadın algısı üzerinden rivayet tercihinde bulduklarını iddia etmeleri isabetli değildir. Zira fukahâ naslarla şekillenen icmâi esas almıştır. Ayrıca bu iddia, İmam Şâfiî'nin "Kadının diyetinin erkeğinkinin yarısı olduğu hususunda kadim veya çağdaş ilim ehlinde muhalif olanı bilmiyorum"¹²⁹ ifadesinin de gösterdiği üzere sahâbe döneminden mezhep imamlarının yaşadığı döneme dek aynı doğrultuda bir kabul ve tatbikin mevcut olduğu tezi ile çelişmektedir.

Bu görüşün nispet edildiği İbn Uleyye ile el-Esam'ın muhalefetinin fıkhen muteber bir ihtilafı ifade edip etmediği ile ilgili tartışmalar bir yana, bu görüşün birkaç eser haricinde fıkıh literatüründe zikredilmemesi icmâi nakzeden fıkhen muteber bir görüş olmadığını göstermektedir.

Bu görüş sahiplerinin cumhurun diyet meselesine insanlık değeri ve onuru açısından değil, iktisâdî değer ve kayıp açısından baktığına yönelik iddiaları bütün fukahâ için isabetli değildir. Zira bu durumda diyetle cinsiyet temelli bir ayrıma giden fukahânın can (nefs) kisasında neden ayrıma gitmediklerinin izah edilmesi gerekir. Bu farklılık kısıta kadın-erkek farklılığını gözetmeyen fukahânın kadının insaniliği, diyetle ise iktisâdî değer ve kayıp düşüncesinden hareket ettiğini göstermez. Bilakis her iki hüküm de naslar çerçevesinde şekillenmiştir. Ayrıca bu iddianın mesneti tespit edebildiğimiz kadarıyla mezheplerin ilk tabaka fukahâsının konuya ilişkin değerlendirmelerinde yer

¹²⁹ Şâfiî, *el-Üm*, 7/261.

almayan, sonraki dönem eserlerinde temas edilen bir husustur. Bu da klasik dönem fukahânın meseleyi teabbûdî olarak değerlendirdiklerini ve salt naslar çerçevesinde teşekkül eden icmâ ile hükmü belirlediklerini göstermektedir. Sonraki bazı fukahânın hükmü izah sadedinde iktisâdî menfaat/kayıp düşüncesine yer vermeleri, yaşadıkları dönemin sosyal ve iktisâdî ortamındaki kadın figürünü de dikkate alarak tafsîlî delilleri te'vîl ettiklerini düşündürmektedir.

Sonuç

Klasik ve çağdaş fıkıh literatüründe diyetin hükmünde cinsiyet temelli farklı iki hükmün mevcut olduğu görülmektedir. “Kadının diyeti” meselesi olarak literatürde yer edinen bu ihtilafın bir tarafını teşkil eden kadının diyetinin erkeğinkinin yarısı olduğu görüşü klasik bütün fıkıh ekolleri tarafından ittifakla kabul edilmiş ve asırlarca İslâm ülkelerinde tatbik imkanını elde etmiştir. Kadının diyetinin erkekle aynı olduğuna ilişkin oldukça genel kabule muhâlif bir görüş olarak zikredilen diğer görüş ise, hususen son dönemlerde meseleye ilişkin tertip edilen ilmî toplantılar ve telif edilen bazı çalışmalarla tekrar gündeme gelerek ilgili ihtilafın hararetlenmesine mesnet teşkil etmiştir.

Kadının diyeti meselesine ilişkin mevcut fıkhî ihtilaf genel olarak şu üç sebepten kaynaklanmaktadır:

- Kadının diyetinin erkeğinkinin yarısı olduğuna dair nakledilen hadisler ve sahâbe kavillerinin sübût ve sıhhatine yönelik değerlendirmeler çerçevesinde ihticâca elverişli olup olmadıklarına yönelik ihtilaflar,
- Kadının diyetinin erkeğin diyetinin yarısı olduğuna ilişkin iddia edilen icmâ'a ilişkin ihtilaflar,
- Diyetin ceza, ivaz (bedel) veya her ikisini de ifade ettiğine ilişkin ihtilaflar.

İlgili görüşlerin istinâd ettiği delillere bakıldığında iki görüşten birini haklı çıkaracak kat'î delillerin var olduğunu söylemek güç olduğu gibi ilgili deliller çerçevesinde kimi zaman istidlâl zafiyetinin de olduğu görülmektedir. Buna rağmen meseleye ilişkin cumhurun görüşü, kanaatimizce fıkıh tekniği açısından daha isabetli gözükmektedir. Konuyla ilgili ulaştığımız tespitler şöyle sıralanabilir:

1. Cumhurun delil olarak zikrettiği hadisler ve sahâbe kavillerine yönelik birtakım tenkitler yapılmış olsa da, temel hadis ve fıkıh eserlerinde bunlara yer verilmemiştir. Rivayet seçiciliğinde oldukça titiz olan ve pek çok meselede cumhura muhalefet eden Ebû Hanîfe de dahil olmak üzere bütün fukahâ, kadının diyetinin yarı olduğuyla ilgili rivayetleri ittifakla kabul etmişlerdir.

2. Fukahânın ittifakla aynı doğrultudaki rivayetleri esas almalarında sahâbe dönemindeki tatbikatın önemi büyüktür. Buna göre sahâbe uygulaması ileride mezheplerin görüşlerine mesnet teşkil edecek önemli bir noktayı ifade etmektedir. Aksi takdirde, kadının diyetinin tam olduğu hükmünün varlığına dair bir uygulama ve şer'î kabul mevcut olduğu halde neden hep diğer doğrultudaki rivayetlerle istidlâlde bulunulduğunu izah etmek oldukça zordur.

3. Fukahânın bu görüşü benimsemesinde naslarla birlikte sahâbe döneminden itibaren bu görüş doğrultusunda oluşan icmâ en etkili unsurdur. Her ne kadar bu görüş hakkındaki sükûtî icmân usûlen kabulüne dair birtakım tenkitler yapılmış olsa da bu meselenin sahâbe döneminden fıkıh literatürüne geçtiği döneme dek muteber bir muhalefete uğramaması, bütün İslâm dünyasında üzerinde ittifak edilen bir mesele olması, meselenin fıkıh literatüründe tartışmaya dahi açılmadan oldukça kısa şekilde izah edilmesi, tevâtüren icmân varlığını teyit etmektedir. Kaldı ki, ilk dönemde üzerinde icmâ edildiği iddia edilen meselelerin neredeyse tamamının sükûtî icmâ ile sabit olduğu¹³⁰ düşünüldüğünde, meselenin bu yönüne dair tartışmalar gereksiz hale gelmektedir.

4. Gerek mütekaddimûn gerekse müteahhirûn dönem fukahâsı meseleyi teabbudî olarak değerlendirmiş ve kendilerine ulaşan icmâı dikkate almak suretiyle nas çerçevesinde hüküm beyanında bulunmuşlardır. Buna göre ilk dönemden itibaren hâsıl olan icmân senedini kıyas veya maslahat değil, naslar oluşturmaktadır.

5. Diyet meselesinin fıkıhın bütüncül yapısı içinde değerlendirilmesi gerektiği, buna göre İslam'da kadın ve erkeğin üstlendiği malî mükellefiyete

¹³⁰ Ayrıntılı bilgi için bk. Mehmet Ali Aytekin, "Sükûtî İcmân Kaynak Değeri", Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 11/24 (2020): 306.

göre diyet meselesinde cinsiyet temelli bir ayrıma gidildiğine ilişkin görüşlerin,¹³¹ diyetin mâli bir ceza olduğu kabul edildiği taktirde isabetli görülmesi mümkündür. Erkeğin mehir, nafaka, vergi, çalışma, akile sisteminin yüklenildiği diyet cezasına ortak olma gibi iktisâdî mükellefiyetleri üstlendiği, kadının ise hiçbir malî sorumluluğunun olmadığı bir hukuk sistemi açısından bu görüş adaletin bir gereği olarak görülebilir. Ancak birbiriyle irtibatlı mezkûr ahkâmın bütünüyle uygulanmadığı, kadın ve erkek açısından sorumluluk-hak dengesinin altüst olduğu günümüz Müslüman dünyasında kadının yeni iktisâdî rolünün geçmişe kıyasla oldukça farklı olduğu açıktır. Bu durumda, hükmün mesnedini teşkil eden icmâ'ın senedini değişime açık bir maslahat teşkil etmediğinden, ictihadın tecdidî söz konusu olmayıp aslî hükmün sabit kalması esastır. Ancak -tarihsellikle ilintili olmaksızın- kadının diyet takdirinde ictihâdî olarak değişikliğe gidilmesinde usûl açısından bir mânî olmaması gerekir. Hz. Ömer döneminde içki içme suçunun cezasına ilavede bulunulması, deve fiyatlarının artmasına bağlı olarak diyetin parasal karşılığının artırılması,¹³² Hz. Osman'ın cinâyetin haram aylarda gerçekleşmesi sebebiyle diyet miktarında artış yapması¹³³ gibi mukadderat alanında yapılan değişiklikler, genel maslahat ve günümüzdeki kadının sosyal ve iktisâdî statüsü çerçevesinde bu hükmün yeniden değerlendirilmesine imkân vermekte hatta bunu zorunlu kılmaktadır. Mısırlı âlim Muhammed Gazzâlî'nin isabetle belirttiği üzere, zimmîlerin İslâm toplumuna samimi bir şekilde entegre olmasına bağlı olarak bir nevi statülerini taziz ederek kendilerine tam diyet takdir eden Hz. Osman'ın uygulaması, günümüz şartlarının değişimine bağlı olarak diyet hükmünün değişmesine imkân vermektedir.¹³⁴ Bu noktada ilgili meselenin yeniden yorumlanması, parçanın bütünden koparılması suretiyle değerlendirilmesi anlamına gelmediği gibi, kaçınılmaz sosyal değişimlerin ışığında fıkâhî ahkâmın muhafazasını sağlamaya yönelik bir işlevi de yerine getirecektir. Zira ilgili meselenin hükmünün yeniden yorumlanmasından maksat ahkâmın ilgası değil, İslâm hukukunun yürürlüğünü sağlamak için zaman ve mekâna göre gerekli olan, genel prensip içerisindeki cevherin ilk konumundan farklı şekil-

¹³¹ Aytekin, "Kıyas ve Diyet Cezalarında Kadın-Erkek Ayrımı", 325.

¹³² Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as b. İshak es-Sicistânî, *es-Sünen*, thk. Şuayb Arnaût (Dımaşk: Dâru'r-Risâleti'l- Alemiyye, 1430/2009), "Hudûd", 36, "Diyet" 18.

¹³³ Beyhakî, *es-Sünen*, 8/167.

¹³⁴ Gazzâlî, *es-Sünnetü'n-nebeviyye*, 26.

lerde tezahür etmesidir. Kadının diyetine dair genel görüşün yeniden değerlendirilmesine yönelik taassubiyet, hükmün muhafazasına değil, aksine ilgili hükmün bütünüyle reddedilmesi sonucunu ortaya çıkarabilecek bir sekülerleşme sürecine yol açacaktır.

Kaynakça

- Abdurrezzak es-San'ânî, Ebû Bekr Abdurrezzak b. Hemmâm b. Nâfî', *el-Muşannef fi'l-ḥadîs*. 10 Cilt. Kahire: Dâru't-Te'sil, 1436/2015.
- Acar, Halil İbrahim. *İslâm Hukukunda Kadınlara Yönelik Hükümler*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2021.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed eş-Şeybânî, *el-Müsned*. thk. Şuayb Arnaûd vd. 50cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1421/2001.
- Alâeddin Semerkandî, Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed b. Ebî Ahmed, *Tuhfetü'l-fukahâ*. 3Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1405/1984.
- Aytekin, Mehmet Ali, "İslâm Ceza Hukukunda Kisas ve Diyet Cezalarında Kadın-Erkek Ayrımı Üzerine Fikhî Bir Analiz", *Hikmet Yurdu Düşünce-Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 14/28 (2021), 310-327.
- Aytekin, Mehmet Ali, "Sükûti İcmân Kaynak Değeri", *Şirnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 11/24 (2020), 282-310.
- Âmir, Abdullatîf Muhammed, *Aḥkâmu'l-mer'e fi'l-kışâs ve'd-diye*. Kahire: Mektebetü Vehbe, 1413/1992.
- A'zâmî, Muhammed Ziyâurrahmân. *Mu'cemu Muştalahâti'l-ḥadîs ve letâifi'l-esânîd*. Riyad: Mektebetü Advâü's-selef, 1420/1999.
- Bardakoğlu, Ali. "Diyet". *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 9/473-479. Ankara: TDV Yayınları, 1994.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî, *es-Sünenü'l-kübrâ*. thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1424/2003.
- Bilmen, Ömer Nasuhi, *İslam Hukuku Terimleri Sözlüğü*. haz. Abdullah Kahraman. İstanbul: Semerkand Basım, 2016.

- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm, *Şaḥîḥ-i Buhârî*. Dımaşk-Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1423/2002.
- Buhûtî, Mansûr b. Yûnus b. Salâhiddîn, *Keşşâfü'l-ḳınâ' 'an (metn)i'l-İḳnâ'*. 6 Cilt. Beyrut: Dâru 'Alemlî'l-Kütüb, 1403/1983.
- Cündî, Ebû'l-Mevedde Halîl b. İshâk b. Mûsâ, *et-Tavzîḥ Şerḥu Muḥtaşari İbni'l-Hâcib*. thk. tlk. Ebû'l-Fazl Dimyâtî. 6 Cilt. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1433/2012.
- "Diyet", *el-Mevsû'atu'l-fıḳḥiyye*, 21/44-95. Kuveyt: Vizâratu'l-Evkâf Ve's-Şüûni'l-İslâmiyye, 1412/1992.
- Ebû Dâvud es-Sicistânî, Süleymân b. el-Eş'as b. İshak, *es-Sünen*. thk. Şuayb Arnaût. 7 Cilt. Dımaşk: Dâru'r-Risâleti'l- Alemiyye, 1430/2009.
- Ebû Şelâl, Muhammed İsmâîl Ahmed. *Diyetü'l-mer'eti'l-müslime fi's-şer'ati'l-İslâmiyye*. Nablus: Câmîatü'n-Necâhî'l-Vataniyye, Külliyyetü'd-Dirâsâtî'l-'Ulyâ Fil'l-Fıkh Ve't-Teşri', Yüksek Lisans Tezi, 2007.
- Ebû Zehre, Muhammed b. Ahmed b. Mustafa, *el-Cerîme ve'l-'uḳûbe fi'l-fıḳḥi'l-İslâmî-el-'Uḳûbe*. Kahire: Dâru'l-Fikri'l-'Arabî, ts.
- Elbânî, Nâsiruddîn, *İrvâ'ü'l-galîl fi tahrici eḥâdîsi Menâri's-sebîl*. 9 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1399/1979.
- Erdoğan, Mehmet, *Fıkh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2005.
- Erturhan, Sabri, *İslam Ceza Hukuku*. İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2020.
- Ettafeyyîş, Muhammed b. Yûsuf b. İsâ b. Sâlih el-Hafsî. *Şerḥu Kitâbi'n-Nîl ve şifâ'i'l-'alîl*. 17 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Feth, 1392/1972.
- Fahreddin er-Râzî, Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin. *el-Maḥşûl fi 'ilmi 'uḣûli'l-fıḳḥ*. thk. Câbir Feyyâz Alvânî. 6 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, ts.
- Gayzân, Yûsuf Ali Mahmûd, *Uḳûbetü'l-ḳatl fi's-şer'ati'l-İslâmiyye*. Amman: Dâru'l-Fikr, 1995.

- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed, *el-Müstaşfâ*. thk. Hamza Züheyr el-Hâfız. 4Cilt. Medine: Şeriketü'l-Medîneti'l-Münevvera, ts.
- Gazzâlî, Muhammed, *es-Sünnetü'n-nebeviyye beyne ehli'l-fıkh ve ehli'l-hadîs*. b.y.: Dâru's-Şurûk, ts.
- Gazzâlî, Muhammed, *Türâşüna'l-fikrî fi mîzânî's-şer' ve'l-aql*. Kahire: Dâru's-Şurûk, 5. Basım, 1424/2003.
- "Gurre", *el-Mevsû'atu'l-fıkhîyye*, 31/169-172. Kuveyt: Vizâratu'l-Evkâf Ve's-Şüûni'l-İslâmiyye, 1412/1992.
- Hasûne, Ârif İzzuddîn, "Mikdâru diyeti'l-mer'eti'l-hurrati'l-müslime fi'n-nas ve'l-icmâ'", *el-Mecelletü'l-Ürdüniyye fi'd-dirâsâti'l-İslâmiyye*, 7/1 (1432/2011), 153-189.
- Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sâbit, *el-Kifâye fi 'ilmi'r-Rivâye*. b.y.: Dâiratü'l-Maarifi'l-Osmâniyye, 1357.
- Hırakî, Ebü'l-Kâsım Ömer b. Hüseyin, *Muhtaşaru'l-Hıraqî*, tlk. Muhammed Züheyr Şâvîş. Dimaşk: Müessesetü Dâri's-s-Selâme, 1378.
- <https://İslâmonline.net/archive/?هل-دية-المرأة-نصف-دية-الرجل/> (Erişim 1 Kasım 2021)
- İbn Abdülber en-Nemerî, Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed. *et-Temhîd limâ fi'l-Muvaţţâ mine'l-me'ânî ve'l-esânîd*. thk. Sa'îd Ahmed A'rab vd. 26Cilt. Muhammediye-Tıtvân: Vezâretü'l-Evkâf Ve's-Şüûni'l-İslâmiyye, 1406/1986.
- İbn Âşûr, Muhammed et-Tâhir b. Muhammed b. Muhammed et-Tûnisî, *Makaşîdü's-şer'î'ati'l-İslâmiyye*. thk. Muhammed el-Habîb b. Hoca. 3 Cilt. b.y.: Vizâretü'l-Evkâf ve's-Şüûni'l-İslâmiyye, 1425/2004.
- İbn Balabân, Ebü'l-Hasen Emîr Alâüddîn Ali. *el-İhsân fi takrîbi Şahîhi İbn Hibbân*. thk. thc. Şuayb Arnaûd. 18 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1412/1991.
- İbn Ebû Şeybe, Ebû Bekr Abdullâh b. Muhammed b. Ebî Şeybe İbrâhîm el-Absî. *el-Muşannef fi'l-ehâdîs ve'l-âşar*. thk. Usâme b. İbrâhîm b.

Muhammed. 15 Cilt. Kahire: el-Fârûku'l-Hadîse Li't-Tibâa Ve'n-Neşr, 1429/2008.

İbn Hacer el-Askalânî, Ebü'l-Fazl Ahmed b. Ali b. Muhammed. *Fethu'l-bârî bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî*. 13 Cilt. Kahire: Mektebetü Selefiyye, ts.

İbn Hacer el-Askalânî, Ebü'l-Fazl Ahmed b. Ali b. Muhammed. *Lisânü'l-'mîzân*. nşr. Abdülfettâh Ebû Gudde. 10 Cilt. Beyrut: Mektebü'l-Matbûâtî'l-İslâmiyye, 1423/2002.

İbn Hacer el-Askalânî, Ebü'l-Fazl Ahmed b. Ali b. Muhammed. *Ta'rîfü ehli't-takdîs bi-merâtibi'l-mevsûfîne bi't-tedlîs (Tabaka'tü'l-müdelîsîn)*. thk. Âsım Karyûtî. Zerka: Mektebetü'l-Menâr, ts.

İbn Hacer el-Askalânî, Ebü'l-Fazl Ahmed b. Ali b. Muhammed. *Tehzîbü't-Tehzîb*. 15 Cilt. Kahire: Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, 1414/1993.

İbn Hacer el-Askalânî, Ebü'l-Fazl Ahmed b. Ali b. Muhammed. *Telhîsü'l-habîr fi tahrici ehâdisi'r-Râfi'iyi'l-kebîr*. thk. Hasen b. Abbâs b. Kutb. 4 Cilt. b.y.: Müessesetü Kurtuba, 1416/1995.

İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Saîd b. Hazm el-Endelüsî. *Merâtibü'l-icmâ'*. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1419/1998.

İbn Kayyim el-Cevziyye, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb ez-Zürâî. *İ'lâmü'l-muvoakk'in 'an rabbi'l-'âlemîn*. thk. Ebû Ubeyde Meşhûr b. Hasen. 7Cilt. Cidde: Dâru İbni'l-Cevzî, 1423.

İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ' İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' el-Kaysî. *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-azîm*. thk. Sâmi b. Muhammed es-Selâme. 8 Cilt. Riyad: Dâru Tayyibe, 1420/1999.

İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd. *es-Sünen*. thk. Muhammed Fuad Abdülbâki. 2 Cilt. b.y.: Dâru İhyâi Kütübi'l-'Arabiyye, ts.

İbn Rüşd, Ebü'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Kurtubî. *Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-muktesid*. thk. tlk. Muhammed Subhî vd. 4 Cilt. Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1415.

İbnü'l-Murtazâ, el-Mehdî Ahmed b. Yahya b. el-Murtazâ, *el-Baḥrû'z-zehhâr el-Câmî li-mezâhibi 'ulemâ'i'l-emşâr*. 6 Cilt. San'a: Dâru'l-hikme, 1409/1988.

- İbnü't-Türkmânî, Ebü'l-Hasen Alî b. Osman b. İbrâhîm. *el-Cevherü'n-naķî fi'r-reddi 'ale'l-Beyhaki*. 10 Cilt. b.y.: Dâru'l-Fikr, ts.
- Kadıẓâde, Ahmed Şemseddîn. *Netâ'icü'l-efkâr fi keşfi'r-rumûz ve'l-esrâr*. thk. Abdurrezzak Gâlib el-Mehdî. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1424/2003.
- Karadâvî, Yûsuf. *Diyetü'l-mer'e fi's-şerâti'l-İslâmiyye*. Beyrut-Ammân: el-Mektebü'l-İslâmî, 1428/2007.
- Kur'ân Yolu*. Diyanet İşleri Başkanlığı. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 8. Basım, 2018.
- Mâlik b. Enes, Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Yemenî. *el-Muvaţta'*. nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. 2 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1406/1985.
- Mâverdî, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb. *el-Hâvi'l-kebîr*. thk. tşk. Ali Muhammed Muavviz vd. 19 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1414/1994.
- Menûfi, Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed. *Kifâyetü't-tâlibi'r-rabbânî 'alâ Risâleti İbn Ebî Zeyd el-Kayrevânî*. thk. Ahmed Hamdî İmâm. 4 Cilt. Kahire: Matbaatu'l-Medenî, 1407/1987.
- Merginânî, Ebü'l-Hasen Alî b. Ebî Bekr b. Abdilcelîl. *el-Hidâye*. Thk. Naîm Eşref Nûr Muhammed. 8 Cilt. Karaçi: İdâretü'l-Kur'ân ve'l-'Ulûmi'l-İslâmiyye, 1417.
- Muvaffakuddîn İbn Kudâme, Ebû Muhammed Abdullah b. Ahmed b. Muhammed b. Kudâme el-Cemmâilî. *el-Mugnî*. thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî vd. 15 Cilt. Riyad: Dâru 'Alemlî'l-Kütüb, 1417/1997.
- Muvaffakuddîn İbn Kudâme, Ebû Muhammed Abdullah b. Ahmed b. Muhammed b. Kudâme el-Cemmâilî. *el-Kâfi fi'l-fıķhi'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*. thk. tşk. Muhammed Fâris vd. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1414/1994.

- “Mûdiha”, *el-Mevsû’atu’l-fıkhiyye*, 39/315-321. Kuveyt: Vizâratu’l-Evkâf Ve’ş-Şüûni’l-İslâmiyye, 1412/1992.
- Mübârek, Ahmed b. Abdülazîz. *Diyetü’l-mer’e fi’l-fıkhi’l-İslâmî*. b.y.: Dâru Zafîr, 1402/1981.
- Müzenî, Ebû İbrâhîm İsmâîl b. Yahyâ b. İsmâîl. *el-Muhtasar*. Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-’İlmiyye, 1419/1998.
- Necefî, Ebü’l-Mecd Rıza b. Muhammed Hüseyin b. Muhammed. *Cevâhiru’l-kelâm fi şerhi şerâi’i’l-İslâm*. thk. Haydar ed-Debbâğ. 44 Cilt. b.y.: Müessesetü’n-Neşri’l-İslâmî, ts.
- Nesâî, Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî, *es-Sünenü’l-kübrâ*. thk. tlk. Hasen Abdülmün’im Şelebî. 12 Cilt. Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1421/2001.
- Nesâî, Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî. *es-Sünen*. Riyad: Vizâretü’ş-Şüûni’l-İslâmiyye, 1420/1999.
- Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî. *el-Mecmû’ şerhu’l-Mühezzeb*. thk. Muhammed Necîb el-Mutî’î. 23 Cilt. Cidde: Mektebetü’l-İrşâd, ts.
- Paçacı, İbrahim, “Diyet Bir Ceza Mıdır?”, *Mütefekkir*, 1/2 (2014), 87-105.
- Sâbık, Seyyid. *Fıkhu’s-sünne*. Kahire: Dâru’l-Hadîs, 1425/2004.
- Sayâsine, Mustafa ‘Îd. *Diyetü’l-mer’e fi dav’i’l-kitâb ve’s-sünne*. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1415/1995.
- Seb’âvî, Dâvud Sâlih Abdullah. “Mikdâru diyeti’l-mer’e ve cirâhâtuhâ fi’l-fıkhi’l-İslâmî”, *Mecelletü’l-bühûs ve’d-dirâsâti’l-İslâmiyye*, 30 (2013), 171-254.
- Sehâvî, Ebü’l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdirrahmân b. Muhammed, *Fethu’l-mugîs bi-şerhi Elfıyyeti’l-hadîs li’l-’Irâkî*. thk. Abdülkerîm b. Abdillâh el-Hudayr vd. 5 Cilt. Riyad: Mektebetü Dâri’l-Minhâc, 1426.
- Serahsî, Ebû Bekr Şemsü’l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed. *el-Mevsû’at*. 31 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Ma’rife, 1409/1989.

- Sübkî, Ebü'l-Hasen Takıyyüddîn Ali b. Abdilkâfi b. Ali. *el-İbtihâc fî şerhi'l-Minhâc*. thk. Ahmed Cemâl er-Remzî vd. b.y.: Dâru'l-Bühûs Ve'd-Dirâsâtî'l-İslâmiyye, ts.
- Şâfiî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdris. *el-Üm*. thk. Rifat Fevzi. 11 Cilt. Mansura: Dâru'l-Vefâ, 1422/2001.
- Şehrezûrî, Ebû Amr Osmân b. Salâhiddîn Abdirrahmân b. Mûsa, *'Ulûmü'l-hadîs*. thk. Nureddîn Itr. Dımaşk: Dâru'l-Fikr, ts.
- Şeltût, Mahmud. *el-İslâm Akîde ve Şerî'a*. Kahire: Dâru's-Şürûk, 1421/2001.
- Şevkânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Muhammed. *es-Seylü'l-cerrârü'l-mütefeddik 'alâ hadâ'iki'l-Ezhâr*. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1425/2005.
- Şevkânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ali b. Muhammed. *İrşâdü'l-fuhûl ilâ tahkîki'l-hağ min 'ilmi'l-uşûl*. thk. Sâmi b. El-Arabî. 2 Cilt. Riyad: Dâru'l-fadîle, 1421/2000.
- Şevkânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Muhammed. *Neylü'l-evtâr şerhu Münteke'l-ahbâr*. 8 Cilt. Kahire: Matbaatu Mustafa el-Bâbî el-Halebî, ts.
- Şeybânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. el-Hasen b. Ferkad. *el-Asl*. thk. Muhammed Boynukalın. 13 Cilt. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1433/2012.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd. *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân*. thk. Abdullâh b. Abdülmuhsin et-Türkî. 25 Cilt. b.y.: Dâru Hicr, 1422/2001.
- Teftazânî, Sa'düddîn Mes'ud b. Fahriddîn Ömer b. Burhâniddîn Abdillâh el-Herevî. *Şerhu't-Telvîh 'ale't-Tavzîh*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.
- 'Udeh, Abdülkâdir. *et-Teşri'u'l-cinâiyyü'l-İslâmî*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kâtibi'l-Arabî, ts.
- 'Udeh, Murâd. "Diyetü'l-mer'eti'l-müslime beyne't-tansîf ve'l-müsâvât bi-diyeti'r-racul", *Mecelletü Câmiati'n-Necâh li'l-ebhâs*, 27/3 (2013), 571-598.
- Yıldırım, Mustafa, *Mecelle'nin Küllî Kaideleri*. İzmir: İzmir İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2001.

- Zeydan, Abdülkerîm. *el-Mufaşşal fî aḥkâmi'l-mer'e ve beyti'l-Müslim fi'ş-şerî'a*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1413/1993.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman. *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*. thk. thc. Şuayb Arnaûd. 29 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1402/1982.
- Zeylaî, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdullâh b. Yûsuf b. Muhammed, *Naşbü'r-râye li-tahrîci eḥâdîsi'l-Hidâye*. thk. Muhammed Avâme. 5 Cilt. b.y.: Müessesetü'r-Reyyân, ts..
- Zühaylî, Vehbe, *el-Fıḩhu'l-İslâmî ve edilletuh*. 8 Cilt. Dımaşk: Dâru'l-Fıkr, 1405/1985.